

KUL TÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Fe-
renčíková, Ján Findra, Gejza
Horák, Ján Horecký, Ján Ka-
čala, František Kočíš, Ivan Ma-
sár, Mária Pisárčiková, Matej
Považaj, Anna Rýzková, Ján Sa-
bol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 24 — ČÍSLO 2

OBSAH

BUZÁSSYOVÁ, K.: Vztah pome- novaní štát a štátnosť (I) . . .	33
SLANČOVÁ, D.: Kompozičné po- stupy v literatúre faktu (Bo- huš Chňoupek: Lámanie pe- čatí)	40
HABOVŠTIAK, A.: Názvy jarabi- ce v slovenčine a v ostatných slovanských jazykoch	43
UHLÁR, V.: Názvy vodných to- kov v miestnych názvoch Lip- tova	49

Rozličnosti

Telematika a minitel. J. Ho- recký	58
Krátko o znamy. K Palkovič	59

Správy a posudky

Umiernená hra s jazykom. J. Horecký	60
O terminológii teórie strojov a mechanizmov medzinárodne. E. Pícha	63

Spytovali ste sa

Kráľovnin náhrdelník? E. Rí- sová	64
--	----

Vzťah pomenovaní štát a štátnosť (1)

KLÁRA BUZÁSSYOVÁ

Jedným z prejavov spätosti jazyka so životom spoločnosti je aj zriedkavá alebo naopak vysoká frekvencia výrazov, ktoré sú kľúčovými slovami spoločensky, politicky, ideologicky alebo kultúrno-historicky závažnej problematiky. Tým viac to platí o výrazoch, v ktorých sa spomenuté aspekty spájajú. Výskyt týchto výrazov závisí najmä od toho, či príslušná problematika (tematika) je v spoločnosti aktuálna, v odborných aj v publicistických textoch pertraktovaná, alebo naopak, je obchádzaná.

V poslednom čase sa zvýšila frekvencia slova *štátnosť*, ktorá evidentne súvisí s tým, že sa v našej spoločnosti vytvorili politicky priaznivé podmienky na to, aby naša historiografia, veda o štáte a práve, literárna veda aj literatúra (beletristická, publicistická, ako aj literatúra faktu) venovali sústredenejšiu, zvýšenú pozornosť niektorým donedávna obchádzaným, a preto „bielym“ miestam v dejinách nášho etnika. Ide predovšetkým o problematiku začiatočných štádií našich dejín (Samova ríša, Veľká Morava a pod.) — pomenovanie *štátnosť* sa tu vyskytuje napr. v kontextových spojeniach: *začiatky československej štátnosti*, *zánik samostatnej štátnosti na Veľkej Morave* a pod.; o problematiku vzniku samostatnej Československej republiky v r. 1918, resp. dosiaľ neznámych alebo zjednodušene interpretovaných javov súvisiacich so vznikom ČSR; o problematiku vzťahu Slovenského národného povstania a československej štátnosti; v súvislosti s ňou najnovšie aj o problematiku slovenskej národnej štátnosti. Pomenovanie *štátnosť* sa, prirodzene, vyskytuje v textoch venovaných problematike federatívneho usporiadania nášho štátu.

Doklady na výskyt slova *štátnosť* z historiografických, literárnych aj publicistických textov existujú (aj keď nie rovnomerne doložené) v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV vo všetkých troch časových vrstvách tohto storočia — 20. a 30. roky; 40.—60. roky; 70. roky až po súčasnosť. Porov. napr. doklady v *každom pastieri-kovi vidí tvorcu budúcej štátnosti slovenskej* (J. Vlček: Dejiny literatúry slovenskej, 1923, s. 155); *pojmem a rozsah štátnosti, respektíve úradu bol určovaný viac juristicky deduktívne* (D. Rapant: Dejiny slovenského povstania r. 1848—49, 1937, s. 79). Slovo *štátnosť* registruje Slovník slovenského jazyka IV (1964, s. 450) a vykladá ho (nie veľmi výstižne) ako „štátne zriadenie, štát“. Krátky slovník slovenského jazyka (1987, s. 448) registruje slovo *štátnosť* bez výkladu s exemplifikáciou *československá štátnosť*. Slovo je prihniedzované k substantívu *štát* (ako heslovému slovu) a k adjektívu *štátny*.

Prečo pokladáme za potrebné, aby sa vzťahu pojmov *štát* a *štátnosť* venovala pozornosť aj z jazykovedného hľadiska?

Aktuálnosť tohto problému vystúpila do popredia v súvisi s tým, že v súčasnosti sa zvýšila frekvencia slova *štátnosť*, rozšírilo sa jeho používanie za hranice komunikačnej sféry odborných právnických a historiografických jazykových prejavov, a to najmä do publicistických textov. Hoci pojmové vymedzenie slova *štátnosť* existuje vo vede o štáte a práve už dlhšie, ba aj historici — pokiaľ sme to schopní posúdiť — používajú slovo *štátnosť* bez explicitného definovania (pri neexistencii slovníka historických termínov) vnútri svojho odboru v podstate bezporuchovo a jednoznačne, rozšírenie slova *štátnosť* za hranice úzko odbornej komunikačnej sféry a do istej miery až módnosť používania tohto slova spôsobuje jeho významový rozptyl, nejednoznačnosť.

Abstraktum *štátnosť*, podobne ako mnohé iné slová utvorené príponou *-osť*, patrí medzi výrazy, ktorých lexikálny význam je aj bežnému používateľovi známy na základe jasne pocítovaného vzťahu k motívujúcim slovám, v našom prípade k adjektívu *štátny* a k substantívu *štát*. Preto sa význam abstraktných názvov spredmetnených vlastností často vo výkladových slovníkoch ani osobitne neuvádza — implicitne vyplýva z významu adjektív, ku ktorým bývajú abstraktá na *-osť* prihniedzované. Je to v súlade s teoretickou zásadou, podľa ktorej väčšina abstraktných substantív s príponou *-osť* patrí medzi tzv. transpozitívne deriváty, pri ktorých sa lexikálny a slovotvorný význam prekrývajú, a abstraktá na *-osť* vyjadrujú iba v inej slovnodruhovej podobe rovnaký význam, ktorý má motívujúce adjektívum (Dokulil, 1978). Miera neurčitosti významu slova *štátnosť* je však spôsobená aj objektívne, a to tým, že lexikálny význam slova *štátnosť* je bohatší, širší ako jeho slovotvorný význam (ktorý možno „vyčítať“ z formy), obsa-

huje isté implicitné, skryté sémy, ktoré si nemusíme vždy jasne uvedomovať.

Druhým, nemenej dôležitým argumentom, ktorý podporuje potrebu bližšie vysvetliť významový vzťah lexém *štát* a *štátnosť*, je to, že popri špecifických kontextoch s pomenovaniami *štát*, resp. *štátnosť* existuje množina kontextov, ktorá je obidvom výrazom spoločná. V týchto kontextoch slová *štát* a *štátnosť* vystupujú ako zameniteľné výrazy, konštrukcie so slovami *štát* a *štátnosť* sa javia ako kontextovo synonymné. Túto synonymitu podporuje aj citovaný výklad slova *štátnosť* v Slovníku slovenského jazyka. Vzniká tak otázka, ktorú si kladú aj niektorí vydavateľskí redaktori, či pomenovanie *štátnosť* iba zbytočne, nefunkčne nedubluje to isté, čo možno vyjadriť slovom *štát*.

Aký je teda lexikálny význam slov *štát* a *štátnosť* a ktoré kontextové použitia sú relevantné z hľadiska problému, ktorý tu predkladáme?

Východiskom nášho uvažovania nech je porovnanie výkladov lexikálnych významov, ale aj pojmové vymedzenie obidvoch výrazov. (Potrebujeme to preto, lebo ide o vyjadrovacie prostriedky primárne používané v odbornej komunikačnej sfére. Až z nej prenikli do publicistiky.) Lexikálny význam pomenovania *štát* ako lexikálnej jednotky zo všeobecnej slovnej zásoby sa v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1987, s. 448) vymedzuje ako „základná organizácia politickej moci na istom území; toto územie“ s exemplifikačnými príkladmi: *socialistický štát, federatívny štát, kapitalistické štáty*. Keďže pre pojem *štátnosť* máme k dispozícii výklad formulovaný právnikmi, uvedieme (pre väčšiu symetriu) aj jeden z možných právnických výkladov pojmu *štát*: Štát je „osobitný druh politickej organizácie spoločnosti, ktorý na substanciálnej úrovni predpokladá zabezpečenie jednoty obyvateľstva, na atributívnej úrovni určitý stav triednopolitických vzťahov a v inštitucionálnej rovine orgán verejnej moci, donucovací a riadiaci aparát“ (definícia L. S. Javiča v diele Javič, L. S.: Obščaja teorija prava. Leningrad, Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta 1976, s. 287; porov. recenziu A. Bröstla v časopise Právnický obzor, 61, 1978, č. 4, s. 372). Pojmový obsah pomenovania *štátnosť* vymedzuje historik práva J. Klimko takto: „chápeme štátnosť ako kontinuitu štátneho vedomia, ktoré je schopné u príslušníkov národného celku dospieť k utvoreniu štátneho útvaru“ (Klimko, J.: K vzniku československej štátnosti. Slovenské pohľady, 104, 1988, č. 10, s. 106). Explicitnejší výklad pojmu *štátnosť* z právneho hľadiska, a pritom neprotirečiaci predchádzajúcemu výkladu sa nachádza u V. Vaněčka*: „Jako státnost chápeme jednak vědomí o trvání státu spojené s vůlí dále ho držet a rozvíjet,

* Za poskytnutie tejto informácie ďakujem pracovníkovi Ústavu štátu a práva SAV doc. JUDr. J. Chovancovi, CSc. Doc. J. Chovanec ma upozornil aj na

jednak — u ľidu bez vlastného štátu — úsilí štát vytvoriť, resp. jej obnoviť. Pri triednom pojetí štátu je treba i zde vychádzať z vŕdčie role vládnoucí triedy“ (Vaněček, V.: K historickým kořenŕm 28. října 1918. Právník, 1968, ř. 9, s. 753).

Pozrime sa teraz na výrazy (a pojmy) *štát* a *štátnosť* z jazykovedného hľadiska. Pomenovanie *štát* je substantívum s platnosťou konkrétá aj abstrakta. Vstupuje totiž s inými pomenovaniami do rozličných vzťahov. Jedným zo vzťahov medzi lexikálnymi jednotkami, ale aj príslušnými pojmami je vzťah hierarchickej nadradenosti a podradenosti, vzťah hyperonymie a hyponymie. Pojem *štát* je hierarchicky nadradenou, rodovou jednotkou vo vzťahu k svojim hierarchicky podradeným (druhovým) jednotkám — hyponymám — *republika*, *kráľovstvo*, *konštitučná monarchia* a pod. Ako názov hyperonyma, rodového pojmu je pomenovanie *štát* abstraktné meno, predstavuje jeden z typov abstraktných významov. Ako meno s platnosťou abstrakta má substantívum *štát* iba už citovaný obsahovo-pojmový čiže signifikatívny význam, ktorému nezodpovedá nijaký konkrétny denotát, aspoň nie v takom zmysle, ako majú denotáty názvy konkrétnych predmetov (Uřimceva, 1974; Filipec — Čermák, 1985, s. 42). Keď máme na mysľi vzťah nadradenosti a podradenosti pojmov a príslušných lexikálnych jednotiek, nepredstavujeme si totiž výraz *štát* ako označenie konkrétnej entity, vymedzenej napr. už aj istým územím, s konkretizovanou, špecifikovanou formou politickej moci, s istým konkrétnym obyvateľstvom atď., ale ako istú abstrakciu.

V textoch sa najčastejšie stretávame už s pomenovaním *štát* ako s pomenovaním, ktoré má konkrétny význam a denotát, lebo zo syntagmatických (lineárnych) vzťahov k iným slovám, s ktorými je pomenovanie štát v jazykovom, ale aj mimojazykovom (situačnom) kontexte spojené, je v komunikácii už zvyčajne jasné, o ktorý konkrétny štát ide. Vidno to názorne napríklad z nasledujúcich úryvkov textov,

problém, ktorí majú autori textov z oblasti práva alebo historici pri používaní slova *štátnosť* s niektorými vydavateľskými redaktormi. Problém sa dostal do našej pozornosti v príznačnej formulácii „Jazykovedci nám slovo *štátnosť* vyhadzujú“. Popravde treba povedať, že pokiaľ sa tak deje, slovo „nevychadzuje“ jazykovedci, ale jazykoví redaktori (a korektori), ktorí svoje subjektívne zásahy neraz zaštitujú autoritou jazykovedcov. Našťastie nie každý redaktor koná takto, lebo v textoch publikovaných v posledných rokoch sme sa s výskytom slova *štátnosť* stretli dosť často. Predsa však nás trochu prekvapilo, že kým v citovanej publikácii V. Plevzu *Rok osemdesäty* (Smena — Mladá fronta 1988) sa pomenovanie *štátnosť* vyskytuje na 112 stranách textu relatívne často, v publikácii s podobnou tematikou M. Hronského *Slovensko pri zrode Československa*, ktorú vydalo nakladateľstvo Pravda (344 s.), sme našli iba jeden doklad.

v ktorých je pomenovanie *štát* už kontextovo zapojeným slovom s platnosťou konkrétneho mena. Chápeme ho ako substantívum s príznamkom konkrétnosti, lebo sa ním už označuje konkrétny štátny útvar (konkrétna organizácia politickej moci, konkrétny stav politických vzťahov, konkrétny územný celok: „Starý, konzervatívny a množstvom feudálnych prežitkov poznamenaný režim habsburskej monarchie vystriedal progresívny buržoázno-liberálny republikánsky politický systém, štát, ktorý si kládol za cieľ čo najrýchlejšie sa priblížiť svojmu švajčiarskemu vzoru“ (Plevza, Rok osemnásty, 1988, s. 97). Československá federácia je výrazom vôle dvoch svojbytných suverénnych národov, Čechov a Slovákov, žiť v spoločnom federatívnom štáte (čl. 1 ústavného zákona č. 143 z 28. októbra 1968 o československej federácii). Pomenovanie *štát* vystupuje ako meno s konkrétnym významom aj vo všetkých článkoch Ústavy Československej socialistickej republiky, a to aj vtedy, keď lexéma *štát* vystupuje bez špecifikujúcich prívlastkov, lebo názov (meno) štát tu označuje (denotuje) konkrétny skutočnosťný objekt, konkrétny štát s oficiálnym názvom — *Československá socialistická republika*. Ide o prípady typu *štát zriaďuje hospodárske organizácie, najmä národné podniky* (citát je z čl. 11 ústavy v publikácii Chovanec, J. — Trella, R.: Ústava Československej socialistickej republiky. Bratislava, Pravda 1971, s. 77).

Ak substantívne pomenovanie *štát* môže byť konkrétnom aj abstraktom (podobne ako veľmi mnoho iných slov), znamená to, že rozdiel medzi konkrétami a abstraktami je trochu zložitejší, ako sa na prvý pohľad zdá. Za konkréta sa zvyčajne pokladajú všeobecné (apelatívne) mená osôb, zvierat a vecí a za abstraktá napríklad názvy vlastností. Treba tu uviesť, že v lingvistickej literatúre sa rozlišuje viacero typov abstraktných názvov a signifikatívnych typov významov (Ufimceva, 1974; porov. i Horecký — Buzássyová — Bosák a kol., 1989). Najbežnejšie sú: a) abstraktné pojmy príznakov, t. j. vlastností alebo dejov, ktoré nemajú protipól v predmetnej predstave, b) abstraktné pojmy označujúce kategórie reálneho sveta vystupujúce ako rodové pojmy voči príslušným druhovým pojmom, napr. pocit, udalosť, pohyb, tekutina (sem možno zaradiť aj pojem *štát* ako rodový pojem), c) metajazykové pojmy ako termíny rozličných oblastí poznania (vedy, techniky, umenia), napr. pravdivosť v logike.

Hlbší výskum abstraktnej a konkrétnej lexiky zo semiotického hľadiska (Ufimceva, 1986, porov. i Buzássyová, 1987) ukazuje, že medzi abstraktnou a konkrétnou lexikou nemožno viesť ostrú deliacu čiaru. Sémantika mien s predmetným (konkrétnym) a nepredmetným (abstraktným) významom je dvojdomá, existujú v nej v rozdielnej miere aj denotatívne, aj signifikatívne sémy (komponenty) a to umožňuje plnovýznamovým slovám fungovať v komunikácii voľne, prispôbovať

sa komunikačným potrebám a realizovať raz signifikatívne, raz denotatívne sémy. Ukázali sme to práve na príklade slova *štát*, ktoré môže fungovať ako konkrétum aj abstraktum. Keď funguje ako rodový pojem, realizujú sa v jeho význame signifikatívne sémy (vymedzujúce obsah tohto pojmu), inokedy funguje v textoch v platnosti konkréta (ako substantívum s predmetným významom) — vtedy je jeho signifikatívny (pojmový) význam usúvzťažnený s denotatívnym významom — pomenovanie *štát* odkazuje na konkrétny objekt v mimojazykovej skutočnosti (konkrétny štátny útvar s konkrétnym stavom politických vzťahov atď.). Na druhej strane mnohé slová, ktoré sú primárne abstraktnými názvami vlastností, napr. *sladkosť*, môžu sekundárne nadobudnúť konkrétny význam. Napr. v slove *sladkosti* vo význame „cukríky, cukrovinky“ je signifikatívny význam „niečo sladké“ usúvzťažnený s konkrétnym denotátom (predmetom).

Jemnejšie rozlišovanie konkrétnej a abstraktnej lexiky vedie k diferencovaniu lexiky s denotatívno-signifikatívnym typom významu a lexiky so signifikatívno-denotatívnym typom významu (Ufimceva, 1986). Ak toto rozlišovanie aplikujeme na výrazy *štát* a *štátnosť*, zaradili by sme slovo *štát* medzi konkréta (so spresnením, že patrí do lexiky s denotatívno-signifikatívnym typom významu). Naproti tomu slovo *štátnosť* je jednoznačne pomenovaním s abstraktným (signifikatívnym) významom.

Slovo *štátnosť* predstavuje jeden z typov abstraktných významov — je to abstraktný pojem príznaku, konkrétne vlastnosti. Abstraktnosť významu názvov vlastností tvorených príponou *-osť* spočíva v tom, že jav, ktorý zvyčajne chápeme ako príznak, vlastnosť, t. j. jav nesamostatný, závislý od substancie, ponímame ako samostatne existujúci (spredmetnený) (Dokulil, 1962, s. 43). Jazykovým vyjadrením abstrakčného procesu je premena adjektíva na (abstraktné) substantívum, napr. *veselý* → *veselosť* (= vlastnosť toho, kto je veselý). K takejto jednoduchej transpozícii dochádza vtedy, keď adjektívum označujúce príslušnú vlastnosť je neodvođeným slovom. Iný veľmi frekvencovaný podtyp predstavujú napr. spredmetnenia vlastností označených adjektívami utvorenými od substantív typu *krízovosť*, *náznakovosť* (= krízový, resp. náznakový charakter niečoho).

Abstraktum *štátnosť* predstavuje iný podtyp. Možno ho zaradiť k abstraktám tvoreným od desubstantívnych adjektív, pri ktorých je motivácia adjektívom iba vedľajšia, základná je motivácia prvotným substantívom, v našom prípade slovom *štát*. Takéto abstraktá majú spravidla význam vo väčšej miere lexikalizovaný. Nemôžeme ich vlastne ani zaraďovať medzi tzv. transpozičné deriváty. Konkrétne to značí, že slovo *štátnosť* nebudeme pokladať za odvodeninu od adjektíva *štátny* (ňou je len z formálneho hľadiska), ale od substantíva *štát*.

Desubstantíva sa všeobecne vyznačujú istou lexikalizovanosťou, idiomatickosťou svojho významu, t. j. všetky významové komponenty, z ktorých sa skladá ich lexikálny význam, nie sú bezprostredne vyvoditeľné z výrazovej štruktúry derivátu. Musíme si ich vedieť domyslieť. Práve preto bežný používateľ jazyka nedokáže ľahko určiť, definovať či parafrázovať význam slova *štátnosť*, najmä keď je toto slovo izolované od kontextu.

Z hľadiska pomenovacej (onomaziologickej) štruktúry slova je pomenovanie *štátnosť* jazykovo stvárnené ako spredmetnený príznak, pričom tento príznak je predstavený ako statický, ako vlastnosť — výrazom toho je slovotvorný formant *-osť*, —, hoci svojím zmyslom má bližšie k deju. Onomaziologickú bázu tvorí slovotvorný formant (prípona) *-osť*, resp. jeho variant *-nosť* (ako výrazový ukazovateľ abstraktných substantív). Táto báza je určená onomaziologickým príznakom reprezentovaným základovým slovom *štát*. Onomaziologicky je vyjadrené iba to, že nejaká substancia (spredmetnený príznak) je určená vzťahom k inej substancii (k slovu *štát*). Všetko ostatné je implicitné, nevyjadrené. Nevyjadrenou súčasťou pomenovania je tzv. onomaziologický spoj, ktorý je v abstraktách tvorených od desubstantívnych adjektív vôbec značne variabilný. Možno sa o tom presvedčiť aj z iných abstrakt s takouto formálnou štruktúrou, porov. napr. *vekovosť textu* — zohľadňovanie vhodnosti textu pre istý vek; *hudobnosť* — vzťah k hudbe; *pásmovosť* — sklon tvoriť pásma a pod.

Prí výklade a opise lexikálneho významu slova *štátnosť* treba okrem slovotvornej a onomaziologickej štruktúry brať do úvahy ďalšie okolnosti — funkciu abstrakt typu *štátnosť* v textoch a ich funkčnú platnosť z hľadiska logickej štruktúry výrazov, resp. výpovedí, v ktorých sa tieto výrazy vyskytujú (to preto, lebo sa zaoberáme istým typom pojmového významu). Venujeme im pozornosť v druhej časti nášho príspevku.

[Pokračovanie]

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava

Ks

Kompozičné postupy v literatúre faktú

(Bohuš Chňoupek: *Lámanie pečati*)

DANA SLANČOVÁ

V období osláv 45. výročia Slovenského národného povstania sa v tlači i v rozhlase znova pripomínala knižka Bohuša Chňoupka *Lámanie pečati* (1984). V tejto súvislosti nás zaujala jej rozličná žánrová a štýlová charakteristika, súvisiaca aj s problematikou diferencovania hodnotenia fenoménu literatúry faktú (ďalej LF).

V. Petřík (1989, s. 3) v hodnotení slovenskej literárnej produkcie z oblasti literatúry faktú za rok 1988 poznamenáva, že už viac ako dve desaťročia sa literárna veda pokúša definovať LF, odlíšiť ju od populárnovedných a iných príbuzných žánrov a určiť jej konštitutívne znaky. Sám do LF zahŕňa všetky diela osnované na iných princípoch, ako je princíp fiktívnosti. LF sa zvyčajne pokladá za samostatnú literárnu kategóriu (napr. Slobodník, 1981; pričom literárnym pozadím, s ktorým si LF udržiava nielen genetické, ale aj mnohé štruktúrne a funkčné prvky, je próza), a to buď za osobitný žáner, za osobitný literárny druh, alebo za novú kvalitu, stojacu na rozhraní medzi umeleckou a vecnou literatúrou. LF definuje Slovník literárnej teórie (1977) ako špecifický žáner stojaci na rozhraní medzi umeleckou a vecnou literatúrou. V LF ide o literárne spracovanie vedeckých dokumentárnych materiálov, ako aj historických a súčasných faktov a udalostí. R. Pytlík (1987) pokladá LF za žáner, ktorého základom je estetické zvýznamnenie faktov prostredníctvom ich výberu a odhaľovania ich demonštratívneho charakteru, pričom poznamenáva, že určiť jej hranice — ako ostatne aj pri ďalších prechodných javoch — je veľmi komplikované. Za osobitný literárny druh pokladá LF napr. J. Mistřík (1985b), ktorý tvrdí, že v tejto súvislosti ide o osobitnú literárnu kategóriu, oscilujúcu medzi vedou a literatúrou, pričom sa skôr prikláňa k chápaniu LF ako osobitného literárneho druhu. V podstate patria diela LF k beletrii, pretože sa usilujú jazykom krásnej literatúry prenášať vedecké informácie súčasnému človeku. V skutočnosti sa ani non-fiction, ani science-fiction nedá presne odlíšiť od čistej literatúry. T. Žilka (1987) definuje LF ako literárny podsystem pozostávajúci zo súboru textov, v ktorých prevažuje poznávací funkcia. LF zahŕňa v sebe celý rad žánrov nefiktívnej literatúry, obyčajne však diela LF nie sú žánrovo čistými útvarmi. E. Tibenská (1980) za non-fiction pokladá „prozaické texty, v ktorých sa spája umelecké a vedecké poznanie skutočnosti pri maximálnom zachovaní vernosti verifikovateľným faktom z oblasti prírodných alebo spoločenských vied“.

Do tejto oblasti by sme mohli zaradiť aj chápanie M. Jurča (1972), ktorý tvrdí, že LF spája umeleckú literatúru s neumeleckými oblasťami, hlavne s vedeckou a publicistickou literatúrou. Do kategórie LF patrí len to dielo, v ktorom sa metóda vedeckého poznania — v zameraní na človeka alebo spoločnosť ako nevyhnutný cieľ výskumu — spája s metódou umeleckého poznania skutočnosti človeka alebo spoločnosti.

Domnievame sa, že zo štylistického hľadiska predstavuje LF osobitnú kvalitu, v ktorej sa kríži informatívna, poznávací a estetická funkcia. Texty LF sa usilujú informovať, poučiť, esteticky zapôsobiť, ale aj presvedčiť či získať, prípadne pobaviť. Funkčnou určenosťou sú teda blízko umeleckého štýlu prózy, beletristickej publicistiky, populárno-náučného štýlu i esejistického štýlu. Základom LF je fakt, relatívne samostatná, izolovaná časť objektívnej reality, pričom sa fakty dostávajú do vzájomnej súvislosti viac beletrizáciou ako explicitným vyjadrením vnútorných vzťahov. Ak si vypomôžeme terminológiou výrazovej sústavy F. Mika, ide tu o „zážitkovizáciu“ faktickosti na základnej báze ikonického bloku, pričom v niektorých textoch sa prostredníctvom vlastností subjektívnej výraznejšie aktivizuje aj vlastnosť operatívnej. V takom zmysle môžeme o LF hovoriť ako o úžitkovej literatúre (porov. napr. Jurčo, 1972), a to bez akejkoľvek pejoratívnej konotácie, pričom „úžitkovosť“ chápeme ako primárnosť poznávacej funkcie. Zážitkovosť sa týka hlavne faktickosti ako jednej z vlastností pojmového výrazového bloku (napr. na rozdiel od eseje, kde dochádza ku komplexnejšiemu prepojeniu celého bloku pojmovosti a bloku zážitkovosti). Estetická funkcia, latentne prítomná v každom texte, sa v LF aktivizuje hlavne, pravdaže nie výlučne, vzájomným usporadúvaním faktov, to znamená primárne na úrovni kompozície.

Na niektoré znaky LF sa pokúsime poukázať poznámkami na okraj kompozície knižky Bohuša Chňoupka *Lámanie pečatí*, ktorá kompozične, a to makrokompozične i mikrokompozične, predstavuje zaujímavú kvalitu. Nazdávame sa, že žánrovo ju nemožno pokladať ani za reportáž, a to ani za umeleckú reportáž (porov. Truhlář, 1985), ani za „hrst noviel“ (Pytlík, 1987)¹; nemožno ju jednoznačne priradiť ani k naratívnej (beletristicko-náučnému) typu non-fiction, ani k výkladovo-naratívnej (náučno-beletristickému) typu non-fiction (podľa vydelenia E. Tibenskej, 1980). Aj tento text potvrdzuje názor T. Žilku, že dielo LF žánrovo nie je čistým útvarom. Makroštruktúru knižky, zaoberajúcej sa SNP a hlavne účasťou francúzskych príslušníkov od-

¹ Vo vysielaní Československého rozhlasu sme sa dokonca stretli so žánrovým označením román.

boja v ňom,² tvorí niekoľko častí, ktoré tvoria pevný kompozičný celok. Začína sa Zoznamom padlých francúzskych partizánov v SNP, pokračuje úvodom (*Francúzov pridelli mne*), ktorý tematicky aj graficky korešponduje so *Záverom*. Jadro tvorí *Prológ* a 25 číslovaných kapitol s metaforickými a metonymickými názvami. K týmto častiam je pripojená nečíslovaná kapitola *Oni*, ktorá rozoberá predchádzajúce udalosti z hľadiska nemeckej brannej moci. Spôsob kompozičného začlenenia tejto kapitoly je zároveň výrazom implicitného hodnotenia. Knižku uzatvára zoznam s názvom *Mená ľudí a inštitúcií, čo stáli pri zrode tejto knihy*. Zoznam má hlavne informatívnu funkciu, no pre LF príznačne sa konfrontácia zoznamu a faktov z predchádzajúcich častí, zážitkov a spomienok autentických účastníkov predstavovaných udalostí stáva zdrojom silného emocionálneho účinku.

V centre analyzovaného textu stojí fakt. A hoci sa čitateľ zoznamuje s faktami rozličného typu: zemepisnými, historickými, biografickými, kultúrnymi, národopisnými, určujúcim činiteľom autorského stvárnenia i čitateľskej percepcie, akousi faktovou konštantou sa stáva autenticnosť postáv a časová a priestorová konkrétnosť. Túto základnú konštantu autor štylizuje, t. j. hodnotí, vyberá a usporadúva tematické a výrazové prostriedky, pričom sa spolieha na ich vnútorný dramatický náboj a zároveň ich dopĺňa ďalšími faktami, a to jednak zovšeobecňujúcimi subjektivizovanými či skôr úvahovými časťami a jednak faktografickými citátmi; v doslovnom znení sa uvádzajú texty dokumentov, zápisníc, letákov, zoznamy, denníkové zápisky, listy. Tieto doplnenia posilňujú autenticnosť základnej faktovej konštanty.

Analyzovaný text sa vyznačuje vysokou mierou kompozičnej variability. Využíva všetky slohové postupy. Stretávame sa v ňom s informáciou, rozprávaním, opisom, výkladom, monologickým i dialogickým postupom, pričom sa spomínané postupy často prestupujú a kombinujú. Stretáme sa v ňom aj s vysokou mierou variability vertikálneho a horizontálneho členenia textu. Pravda, akékoľvek pestré sú makrokompozičné aj mikrokompozičné postupy, ich podobu určuje dominancia faktu. Tomu zodpovedá aj najfrekventovanejší makrokompozičný postup, ktorý sme pracovne nazvali enumeratívne rozprávaním. To preto, lebo v ňom možno vystopovať všetky konštitutívne vlastnosti rozprávania (podľa vymedzenia J. Mistríka, 1985b, s. 346) — kohéznosť, sukcesívnosť, subjektívnosť, aktualizovanosť s výnimkou vlastnosti explikatívnosti. Tá je značne oslabená práve v prospech enu-

² Ak ju zaradíme do širšieho sémantického a spoločenského kontextu, je táto knižka, ako to naznačuje už metaforický názov a poznámky v úvode a v závere, aj formou polemiky, a to polemiky s oficiálnym dobovým názorom na SNP.

meratívnosti. Toto tvrdenie sme sa usilovali dokázať aj na základe exaktnej výskumnej sondy týkajúcej sa niektorých fyzických vlastností vety a odseku v jednej kapitole (*Ohňostroji*) s rozsahom 542 viet a 6 115 slov (nebrali sme do úvahy citátový text, ktorý je súčasťou tejto kapitoly). Priemerná dĺžka vety (11,28 slova), ako aj ostatné štatistické hodnoty ukazujú, že tu ide o využitie pomerne krátkej vety (najfrekvencovanejšie dĺžkové rozpätie je 4–10 slov, najtypickejšia je 5-slovná veta) so sklonom k asymetrickému usporiadaniu. Stupeň asymetrie v distribúcii je blízky spontánnej hovorovosti, stupeň variability v dĺžke vety je blízky reči postáv (porov. Mistrík, 1967 a, b, c, 1985a). Aj odsek je pomerne krátky (v priemere obsahuje 3,1 vety a 6,28 tematických jednotiek, porov. Miko, 1973, s. 142) s tendenciou k asymetrickému usporiadaniu a s nízkou variabilitou využitia dĺžky odseku. V štylizácii odseku prevláda aspekt osamostatňovania, pričom rastie aktuálnosť a bezprostrednosť predstavovaného javu. Syntakticky je analyzovaný text blízky rozprávaniu, kompozične, podľa fyzických vlastností odseku, podporuje faktickosť rozprávania. Tézu o enumeratívnom rozprávaní potvrdzujú do istej miery aj údaje o glutinácii textu (spájanie viet do kontextu): priemerná sila glutinácie je 1,9; v informačnom slohovom postupe je to 1,5, vo výkladovom 1,8 a v opisno-rozprávacom postupe 2,3; medziodseková glutinácia je 1,6, v informačnom slohovom postupe 1,1, vo výkladovom 1,5 a v opisno-rozprávacom 2,0 (k týmto údajom pozri Mistrík, 1968, s. 35). Kohézia textu podľa glutinácie je pomerne veľká, vyššia ako v informačnom slohovom postupe a nižšia ako v rozprávacom slohovom postupe.

Vlastnosť enumeratívnosti sa ukáže ešte výraznejšie, ak doteraz uvedené údaje porovnávame s údajmi o zastúpení jednotlivých slovných druhov.³ Pomer substantív a slovíes je dosť vysoký (2,2:1), pričom 28,04 % všetkých substantív tvoria vlastné mená, čím sa vlastnosť faktickosti ešte viac posilňuje; pomer medzi enumeratívnymi slovami (substantíva, adjektíva, číslovky, príslovky) a opisnými slovami (slovesá, zámená, predložky, spojky) dosahuje hodnoty publicistického štýlu. Vysokú informačnú nasýtenosť dokazujú aj údaje o disperzii spojok (rozložení spojok v texte), ktorá je tiež pomerne vysoká (9,7) so zreteľnou prevahou parataktických spojok, a napr. aj vzájomný pomer substantív a zámen (28,84 %); v umeleckom štýle je tento pomer približne 10 %, v náučnom 30 %, v populárno-náučnom 21 %, v

³ Slovnodruhové zastúpenie je v analyzovanom texte takéto: substantíva — 36,39 %; adjektíva — 8,58 %; zámená — 7,55 %; číslovky — 2,57 %; slovesá — 16,62 %; príslovky — 4,58 %; predložky — 13,73 %; priraďovacie spojky — 5,78 %; podradovacie spojky — 1,61 %; častice — 2,57 %; citoslovčia sa v skúmanom súbore 1245 slov nevyskytli.

v publicistike 20 % a v esejistickom štýle 16 % (porov. Slančová, 1982, s. 271).

Spomínali sme už, že estetická funkcia sa v LF realizuje zväčša prostredníctvom kompozície textu, čo platí aj pre analyzovaný text.⁴ Príznačný je preň princíp kontrastu, hoci v menšej miere (niektoré príklady sme už spomínali pri analýze kompozičnej makroštruktúry) a hlavne princíp opakovania. V istom zmysle môžeme hovoriť až o rytmizácii, pri ktorej podľa F. Všetického (1986, s. 37—38) ide o tektonické momenty, ktoré sa s väčšou alebo menšou pravidelnosťou objavujú v texte. Tu môžeme hovoriť o sugetovej, lokálnej, temporálnej a figurálnej rytmizácii. V jednotlivých kapitolách sa totiž pravidelne opakujú niektoré postavy, kľúčové udalosti Povstania i miesta, na ktorých sa odohrávali, a to zakaždým z iného zorného uhla, čo opätovne zvyšuje mieru faktickosti, ale zároveň i zážitkovosti výrazu. Princíp opakovania a rytmizácie sa prenáša aj do nižších textových jednotiek, a to v rôznych podobách (porov. napr. kapitolu XVI *Súradnice ústupu*, v ktorej sa po krátkom úvode v častiach označených číslami z rozličných strán zachytáva boj o Krupinu, a to s postupnou skratkovitou dynamizáciou, a v jednej z týchto častí sa na tematickom základe pochodu uvádzané fakty zvýrazňujú rytmizujúcou kompozíciou; na hranicu komunikačnej únosnosti je princíp enumeratívneho rozprávania a opakovania s rytmizujúcimi prvkami dovedený v kapitole *Kadet*, štylizovanej ako denníkové zápisky s takmer deväťdesiatpercentným využitím jednoduchých viet a zlučovacích súvetí s objektívnym slovosledom). Druhým základným kompozičným princípom analyzovaného textu je teda princíp variovaného opakovania, ktorý jednak posilňuje estetické vyznenie textu a jednak posilňuje faktickosť vyjadrenia.

Záverom môžeme konštatovať, že dielo B. Chňoupka *Lámanie pečatí* jednoznačne patrí do literatúry faktu. Autor sa v ňom „odrazil“ od základného štýlového východiska beletrizovanej publicistiky, no toto určenie prekračuje smerom k umeleckému stvárneniu skutočnosti. Umožňuje mu to výraznejšie posilnenie estetickkej funkcie a emocionálnej zložky, ako aj neprítomnosť explicitného autorského hodnotenia uvádzaných faktov — s explicitným hodnotením sa stretávame len pri výpovediach autentických postáv. Najvýraznejším prostriedkom

⁴ Nezaoberali sme sa bližšie analýzou lexikálnej zložky textu. Zdá sa však, že variabilná lexika, v ktorej využívaní je výraznejší aspekt sily ako aspekt figuratívnosti či kontrastu, sa svojím charakterom blíži lexike beletristických žánrov publicistického štýlu a zdôrazňuje skôr mnohorozmernosť javovej skutočnosti ako umeleckú mnohoznačnosť (porov. aj charakter metafory, založenej zväčša na jednoduchej podobnosti).

estetického a emocionálneho zvýraznenia faktov sa mu stáva práve kompozícia.

Filozofická fakulta UPJŠ
Gottwaldova ul., Prešov

LITERATÚRA

- CHŇOUPEK, B.: Lámanie pečatí. 1. vyd. Bratislava, Smena 1984. 524 s.
- JURČO, M.: Literatúra faktu a jej triedenie. Zlatý máj, 16, 1972, s. 385—392.
- MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Bratislava, Tatran 1973. 293 s.
- MISTRÍK, J. (1967a): Dĺžka vety pri štylistickej charakteristike. Slovenská reč, 32, 1967, s. 19—25.
- MISTRÍK, J. (1967b): Stredné hodnoty dĺžky vety pri štylistickej typológii. Slovenská reč, 32, 1967, s. 78—82.
- MISTRÍK, J. (1985a): Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine. Bratislava, 1967, s. 210—215.
- MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 176 s.
- MISTRÍK, J. (1985a): Frekvencia tvarov a konštrukcií v slovenčine. Bratislava, Veda 1985. 320 s.
- MISTRÍK, J. (1985b): Štylistika. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
- PETRÍK, V.: Literatúra faktu 1988. Literárny týždenník, 2, 1989, č. 12, s. 3.
- PYTLÍK, R.: O literatúre faktu. Praha, Československý spisovateľ 1987. 96 s.
- SLANČOVÁ, D.: O morfológických prostriedkoch esejistického štýlu spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, 47, 1982, s. 268—280.
- SLOBODNÍK, D.: Cesty k próze. Bratislava, Tatran 1981. 392 s.
- Slovník literární teorie. Praha, Československý spisovatel 1977. 427 s.
- TIBENSKÁ, E.: Jazykovo-štylistická charakteristika non-fiction. Kultúra slova, 14, 1980, s. 17—28.
- TRUHLÁŘ, B.: K jubileu B. Chňoupka. Nedeľa, príloha Nového slova, 1985. č. 32, s. V.
- VŠETIČKA, F.: Kompoziciána. O kompozičnej výstavbe prozaického diela. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1986. 272 s.
- ŽILKA, T.: Poetický slovník. 2. vyd. Bratislava, Tatran 1987. 435 s.

Ks

Názvy jarabice v slovenčine a v ostatných slovanských jazykoch

ANTON HABOVŠTIAK

1. Jarabica je všeobecne známy kurovitý poľný vták s charakteristickým škvrnitým a pásikavým hnedosivým sfarbením peria v hornej časti tela a hnedosivým perím v dolnej časti tela. Niektoré časti hlavy sú hrdzavé. Žije vo voľnej prírode nielen u nás, ale aj v iných európskych krajinách: od Britských ostrovov až po Ural; nevyskytuje sa iba v južnej časti Balkánskeho polostrova (Ferianc, 1980, s. 378).

Jarabicu poznajú všetky slovanské národy. Na pomenovanie tohto vtáka sú v slovanských spisovných jazykoch rozličné lexikálne, slo-
votvorne i hláskoslovne diferencované názvy (porov. slov. *jarabica*, čes. *koroptev*, luž. *korotwa*, poľ. *kuropatwa*, bielorus. *kuropaška*, ukr. *kuropinka*, rus. *kuropaška*, slovin. *jerebica*, srb. a chor. *jarebica*, mac. a bulh. *jarebica*, *erebica*).

Ešte výraznejšie sú najmä z hláskoslovného hľadiska diferencované názvy v nárečiach slovanských jazykov. Výsledky výskumov podľa Dotazníka pre Slovanský jazykový atlas (1965, otázka č. 68, s. 79 „Ako sa nazýva jarabica, *Perdix perdix*“) možno zhrnúť takto:

1.1. Stav v slovenských nárečiach: Na celom strednom Slovensku a vo väčšine západoslovenských nárečí je rozšírený názov *jarabica* (v dolnooravských nárečiach *járabicä*, v Novohrade *jarabic*, v Gemeri *járbic*, *järäbic*, *jerebic*). Iba na menšej oblasti západoslovenských nárečí, a to na Záhorí, je názov *kurotva*, v najsevernejšej časti Kysúc a Oravy jednotlivo aj *kuropatva*. Pre celé východné Slovensko je príznačný názov *kuroпка* s hláskovými variantmi *kurupka*, *korupka*, *koropka*, *kuruopka*. V podobe *kuruopka* je tento názov známy aj vo východnej časti Gemera súvisiacej s východoslovenskými nárečiami. Jednotlivo v hornej polovici Trenčianskej stolice sú známe aj podoby *kuropatka*, *kurilupata*, *kuropata* (porov. Habovštiak, 1984, s. 80–81). Možno konštatovať, že tieto názvy súvisia s pomenovaniami v západoslovenských a východoslovenských jazykoch.

S názvami typu *jarabica*, charakteristickými pre väčšinu slovenských nárečí (najmä však pre strednú slovenčinu), stretávame sa aj vo všetkých južnoslovenských jazykoch na Balkáne, a to

a) v slovinčine: *jerebica*, *jerebica*, *järäbica*, *jerēbica*, *jerebeica*, *jerob*, *jeráb*;

b) v srbochorvátčine: *jarebica*, *järebica*, *jarabica*, *jarébica*, *järabica*, *järebica*, *jarabica*, *jerébica*, *jerēbica*;

c) v macedónskych a bulharských nárečiach: *jarebica*, *järäbica*, *jaribica*, *jarambica*, *erebica*, *jerebica*, *erembica*, *tribica*, *irimbica*.

K názvom tejto skupiny možno pričleniť aj záznamy, ktoré sa získali z niekoľkých lokalít na Karpatskej Ukrajine (na východ od Užhorodu) v podobe *orapka*, *orǎpka*, *urapka*, *orabok*, [samec; o znení jednotlivých názvov v slovanských jazykoch pozri aj Obščeslavianskij lingvističeskij atlas 1, 1988, s. 153].

1.2. V nárečiach na západoslovanskom a východoslovanskom jazykovom území sa zistili už iné názvy, a to

a) v češtine: *koroptev* (*korotef*, *korotev*), *korotva*, *korotvie*, *korotvja*, *korotvička*; *kurotef*, *kuroptev*, *kurotva*, *kurotfa*, *kuropatka*;

b) v lužičtine: *kurota*, *kuruota*, *kurotwa*;

c) v poľštine: *kuropatva*, *kuropatfa*, *kuropata*, *kurupata*, *kurypata*, *kuropatejka*; *kǝrrupata*, *кырыпатка*, *kuropat*, *koropat*, *kropatfa*;

d) v bieloruštine: *kurapata*, *kurupata*, *kuropatka*, *kurapatka*, *kurupatka*, *kur_ыpatka*, *kurypatka*, *karupatka*, *krupatka*, *koropatva*, *korypata*, *кырапатка*;

e) v ukrajinčine: *koropatva*, *koropatba*, *korupatva*, *korapata*, *koropatka*, *korpata*, *korupatka*, *kuropatka*, *kuruopatka*, *kuripatka*, *kuripočka*, *kuripatočka*, *kurapatwa*;

f) v ruštine: *kuropat*, *koropot*, *kuropot*, *kurǝpǝt*, *kǝrapatka*, *kurapatka*, *kurapatkǝ*, *kurǝpotkǝ*, *kuruopatka*, *kǝrepatkǝ*, *koropotka*, *korǝpatka*, *korapatka*, *korǝpatka*, *karapatka*, *krapatka*, *kurpatka*, *kurǝpati-ca*, *kuripka*.

Údaje zo slovenských nárečí i z nárečí ostatných slovanských jazykov poukazujú na to, že na pomenovanie tohto poľného kurovitého vtáka sa používajú hláskoslovne a slovotvorne diferencované názvy odvodené od dvoch základných, etymologicky odlišných podôb, a to *jarabica* a *kuropatva* (*kuroptva*). Iné názvy sú na pomenovanie jarabice zriedkavé a neutvárajú ani menšie súvislé areály. Sú to názvy *dzikaja kurka* v bieloruských nárečiach, *dika kurka* v ukrajinských nárečiach, ako aj sporadicky sa vyskytujúce názvy *gerep* i *derep*, *trčka* a *fizovna* v macedónskych nárečiach a *postenkujе*, *kokotka*, *vodnača* v srbochorvátskych nárečiach.

2. Obidva základné názvy pomenújúce jarabicu si zasluhujú pozornosť aj z etymologického hľadiska.

2.1. Názvy typu *jarabica*, charakteristické pre strednú slovenčinu a väčšiu časť západoslovenských nárečí i všetky južnoslovanské jazyky na Balkáne, sú odvodené od praslovanského základu *reb-*, ktorý je aj v iných slovanských slovách, a to v slovách označujúcich nižší okrasný strom jarabinu (bot. *Sorbus*): slovin. *jerebika*, čes. *jeřáb*, *jeřabina*, hor. luž. *wjerjebina*, dol. luž. *jerjebina*, poľ. *jarzǝb*, *jarzǝbina*, ukr. *orjabina*, *orobina*, rus. *rjabina* [Vasmer III, 1971, s. 535] i v slovách označujúcich vtáka jariabka (zool. *Tetrastes bonasia*; porov. slovin. *jereb*, *jerebica*, čes. *jařabek*, poľ. *jarzǝbek*, ukr. *orjabok*, *orjabka*, rus.

rjabčik (strus. *orjabka*) (Machek, 1968, s. 176; Holub — Kopečný, 1952, s. 152).

Praslovanský základ *reḡb-* je aj v príd. menách slov. *jarabý* „pestrý, strakatý“, v nárečiach aj „hnedý“, čes. *jařabatý* „pravidelne strakatý vo dvoch farbách“, juh. čes. *řežabatý* „pruhovaný“, poľ. *jarzębaty*, dol. luž. *jerjeбаты* „škvrnitý“ (Machek, 1968, s. 176; Vasmer III, 1971, s. 535). Ukazuje sa teda, že motivácia názvu *jarabica* (a jeho odmien v nárečiach slovanských jazykov) súvisí s tým, že je to vták pestrý, strakatý so „škvrnami v pravidelných pásoch“.

M. Vasmer (III, 1971, s. 535) odvodzuje jednotlivé znenia od dvoch základov, a to od *ereḡb* „jariabok“ a *ěreḡb* „hnedý“, pričom predpokladá variant s nosovým infixom (lotyš. *īrbe* „jarabica“, *īrbene* „strom jarabina“ (bot. *Sorbus*). Treba ho pokladať za starý názov s koreňom praeurópskeho pôvodu.

S názvami tejto proveniencie etymologicky súvisia aj pomenovania *orapka* (*urapka*), *orabok* (samec) zaznamenané vo význame „jarabica“ na niekoľkých miestach Karpatskej Ukrajiny.

2.2. Názvy typu *kuropatva* a ich slovotvorné obmeny, charakteristické pre západoslovanské a východoslovanské jazyky, etymologicky súvisia s psl. *kuroptъ*, resp. *kuro-pъtъva*. V. Machek (1968, s. 278) veľkú variabilitu tohto názvu vysvetľuje tým, že po zániku jerov bol už pôvod názvu akoby „menej priehľadný“, a tak v ďalšej fáze vývinu tohto slova nastali výrazné zmeny. Podľa neho podoby *pъty*, *pъt-va* možno spájať so slovami *pъtakъ*, *ptica* „vták“, ide teda o názov zložený zo slov *kur* (psl. *kurъ*) „sliepka“ a *pъt-y* „vták“. Vzhľadom na to, že názov *kur* spája s lit. *kuriu*, *kurti* a lat. *curro* „bežím“, je *kuropatva* vták, ktorého charakterizuje skôr pohyb behaním ako lietanie, t. j. tento „kurovták“ je akoby „behovták“.

Nazdávame sa však, že veľká jazykovozezempisná — hláskoslovná i slovotvorná — variabilita názvov tohto typu môže byť motivovaná tabuovým charakterom tohto zaujímavého „kurovtáka“ či „behovtáka“. Podobne bol motivovaný aj názov nezvyčajného živočicha netopiera (porov. srb. chorv. *polu miša polu ptica*). O tabuovom charaktere tohto živočicha svedčí takisto bohatá členitosť názvov (Habovštiak, 1974). Veľká hlásková variabilnosť názvov typu *kuropatva* sa prejavuje tak v prvom komponente tohto zloženého názvu (znenia *koro-*, *kuro-*, *kiro-*, *kura-*, *kъru-*, *kurъ-*, *kury*, *kra-*, *kara-* atď.), ako aj v druhej časti názvu (*kor-ptev*, *kuro-teu*, *kuro-patevka*, *kuro-patočka* atď.).

3. Na záver možno konštatovať, že názov *jarabica*, charakteristický pre slovenčinu a južnoslovanské jazyky, i názov *kuropatva*, rozšírený vo viacerých obmenách v západoslovanských a východoslovanských jazykoch (i v okrajových západoslovenských nárečiach na Záhorí a

v nárečiach na východnom Slovensku), sú staré slovanské názvy známe už v praslovančine. Ako iné názvy z okruhu ríše zvierat a rastlínstva aj tieto dva slovanské názvy vtáka svedčia o lexikálnej diferenciácii vnútri praslovančiny i praslovanského základu slovenčiny. Zároveň sú tieto názvy výrečným dokladom o kontakte slovenčiny s južnoslovanskými jazykmi.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV

Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

FERIANC, O.: Vtáky Slovenska 1. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV, 1977. 682 s.

HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka IV. Lexika. Časť prvá. Mapy. Bratislava, Veda 1984. 464 s. — Časť druhá. Úvod — komentáre — dotazníky — indexy. Bratislava, Veda 1984. 368 s.

HABOVŠTIAK, A.: Názvy netopiera v slovanských jazykoch. — In: Priloži. V. 1—2. Red. D. Mitrev et al. Skopje, Makedonskaja akademija na naukite i umetnostite 1974, s. 117—126.

HOLUB, J. — KOPEČNÝ, F.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Státní nakladatelství učebnic 1952. 576 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968. 868 s.

Обščеславянскій лингвистическій атлас. Серія лексико-словообразователна. Випуск 1. Животный мир. Red. R. I. Avanesov et al. Moskva, Nauka 1988. 192 s.

VASMER, M.: Etimologičeskij slovar russkogo jazyka. Tom III (Mura — Cjal). Moskva, Izdatel'stvo „Progres“ 1971. 828 s.

Voprosnik obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa. Meždunarodnyj komitet slavistov, Moskva, Izdatel'stvo „Nauka“ 1965. 268 s.

Názvy vodných tokov v miestnych názvoch Liptova

VLADO UHLÁR

1. Význam názvov vodných tokov a najmä veľkých riek sa ani vo všeobecných dejinách nikdy nezaznával. Preto onomastika (náuka o vlastných menách) a najmä hydronymia (náuka o názvoch vôd: riek, potokov, morí, slatin a pod.) je tou vednou disciplínou, ktorá poskytuje cenné pramene nielen jazykovede, ale aj všeobecným dejinám.

Voda odvždy bola nevyhnutnou potrebou života. Od mladšej kamennej doby prvé poľnohospodárske a dobytkárske rody osídľovali nížiny,

nivy a terasy riek, lebo ich úrodné pôdy boli príťažlivým prostredím, kde s úspechom mohli zabezpečovať svoj život. Praveké a včasnohistorické kmene a jazykové skupiny sa síce menili, sťahovali, ale názvy veľkých riek nezanikali. Ich pomenovania preberalo do svojej reči aj obyvateľstvo, ktoré prichádzalo k týmto vodným tokom v neskoršom období. Hoci pochádzalo aj z iných jazykových čeľadí ako pôvodné obyvateľstvo, zväčša si ich iba upravovalo podľa vlastného hláskového systému (adaptáciou), prípadne i voľným prekladom (substitúciou). V takom prípade však už vznikajú značné ťažkosti pri ich výklade. Starovekí kupci bývali často sprostredkovateľmi pôvodných názvov vodných tokov. Názvy sa zachovávali aj v písomných dielach cestovateľov a historikov z vyspelých kultúrnych oblastí starovekého Grécka a Ríma.

Schopnosť výstižného pomenovania prírodných skutočností bola príznačná pre našich slovanských predkov. Toponymické názvy sa čiastočne dochovali aj v donačných listinách, ktorými panovníci potvrdzovali donácie, t. j. udelenie majetku za zásluhy svojich služobníkov, cirkevných inštitúcií aj drobných zemanov. V donačných listinách sa zachovali aj názvy riek a potokov, ktoré bývali najčastejšie hranicami majetkov, a to aj také, ktoré upadli do zabudnutia v potomstve, ktoré stratilo pochopenie pre niekdajší ich význam. Neľnáč to bolo aj v starom Liptove. Práve vodným názvom z tejto oblasti venujeme pozornosť v tomto článku.

2. Prvé rody našich slovanských predkov pomenúvali podľa svojho pozorovania vlastnými menami aj rieky, potoky, pramene v Liptove. Je možné, že niektoré takéto názvy prevzali od odchádzajúcich kmeňov. Donedávna prevládala mienka, že názvy všetkých väčších riek na Slovensku (*Dunaj, Morava, Váh, Nitra, Hron, Ipel', Hornád, Poprad, Toruša, Laborec*) sú predslovanské, ale etymológ Š. Ondruš vo svojich štúdiách prebojáva názor, že sú ponajviac slovansko-slovenského pôvodu. To sa týka aj názvu rieky *Váh*, ktorá Liptovom preteká od východu na západ, príberajúc sprava i zľava hojný počet väčších i menších prítokov. Ak sa názov *Váh* zväčša vysvetľoval z germánskeho základu *wag* „vlniaca sa voda“, Š. Ondruš vykladá jeho slovensko-slovanský pôvod zo základu *vag-* s významom „jasná, priehľadná, biela voda“ a pripomína aj názvy ruských riek *Vaha* (prítok Desny) a *Vaha* (prítok Duny).

3. Staré rody využívali názvy vodných tokov aj na pomenovanie svojich sídlisk pri riekach. Takýto pôvod miestnych názvov je príznačný pre niektoré názvy v Liptove. V dolnom Liptove sa viaceré sústreďujú pri Ružomberku.

Likava je názov známeho hradu (už v zrúcaninách) pod Chočom. Rovnaký názov má aj dedina *Likava*, potom v podobe upravenej odvo-

dzovacou príponou *-ka* (*Likavka*; súčasný názov), tečie popri Likave a Likave na juh a pri ružomerskej železničnej stanici vteká do Váhu. Touto trasou od Váhu hore na Oravu a do Poľska a až na Balt sa pohybovali od praveku obchodníci, preto za feudalizmu pred rokom 1341 tu župan kráľa Karola Róberta dal postaviť hrad.

Názov je z koreňa *lik-*, ktorý je aj v slove *lice* (porov. *ličiť* „krášliť tvár“). Názov *Likava* je motivovaný krásnym (ličným) prostredím, ktorým preteká. Je utvorený odvodzovacou príponou *-ava*, ktorá je príznačná pre názvy riek. Tvrdilo sa, že je cudzieho pôvodu, ale o slovanskom pôvode názvov *Jelšava*, *Žitava*, *Myjava*, *Rudava* nemožno pochybovať. Slovania túto príponu mnohonásobne využívajú práve v tvorení vodných názvov. (Názov *Vltava* sa pokladá za meno germánskeho pôvodu, obdobne aj *Morava*). Na názov potoka *Likava* azda vplýval aj názov rieky *Orava* utvorený zo základu, ktorý je v slovese *orať* v jeho inom význame, totiž „kričať, revať“, teda *Orava* je „hučiacca, revúca voda“ (porov. *Revúca*). Dedina pri potoku Likava „patrí k najstaršej skupine osád jestvujúcich pred 11. storočím“ (Uličný).

Revúca je rieka, ktorá tečie z juhu spod Veľkej Fatry a Starohorských vrchov (spod Šturca) na sever a v Ružomberku sa vlieva do Váhu. Podľa názvu rieky dostala meno aj osada *Revúca* (doložená r. 1233; donácia pre Hudka), ktorá neskôr zanikla, keď jej územie sa dostalo do chotára mesta Ružomberka. Názov *Revúca* sa koncom 15. stor. preniesol na osadu pri hornom toku tejto rieky a v súčasnosti je súčasťou názvu dediny *Liptovské Revúce*, ktorá ešte r. 1625 v urbári hradu Likavy má názov *Hričkov*. Názov *Revúca* je aj menom známeho mesta Revúcej v Gemeri, ktoré má rovnako názov podľa rieky *Revúca* (v súčasnosti *Zdychava*).

Lúžna je potok tečúci do Revúcej zo západu k Liptovskej Osade. Zaznamenáva sa r. 1340 ako južná hranica chotára mesta Ružomberka (*Lusna*). Potok *Lúžna* (voda) má názov podľa toho, že tečie luhom, hojným porastom popri vodách na miestach, kde sa za povodní rozlieva. Pri potoku vznikla až r. 1669 kolonizáciou z Oravy dedina rovnakého názvu (v súčasnosti *Liptovská Lúžna*; potok sa v súčasnosti nazýva *Lúžňanka*).

Biely Potok je dedina, dnes časť Ružomberka. Názov má podľa potoka s bielym dnom, vápencovými žabicami, ale sotva podľa Revúcej, lež azda podľa potoka Dunaj, čo tečie spod vrchu Ostrô (známeho z bojov za Slovenského národného povstania) korytom v dolomitickom vápenci (porov. aj názov cesty *Biela púť* odtiaľ do Ludrovej popod vršok Priechod).

Potok z pôvodného všeobecného mena vodného toku sa stal aj názvom dediny východnejšie od Liptovskej Teplej. Ľud často vodné toky s pôvodne pevným názvom volal iba *potok*, *rieka*, *voda*, *driek*

(s významom „prúd“), čo bolo príčinou zániku viacerých názvov potokov. Obec *Potok* sa v historických prameňoch spomína aj ako *Medokýš* (r. 1278 *Medokys*). Osada *Medokýš* však v 15. stor. jestvovala aj v susedstve Liptovskej Štiavnice; jej názov sa zachoval doteraz v chotárnom názve.

Štiavnica je názov potokov, ktoré tečú miestami s minerálnymi prameňmi (štava, štavica, medokýš, kyselka). Názov je utvorený z tvaru príd. mena *štiav-ny* príponou *-ica*: *štiav-n-ica*. V Liptove je riečka *Štiavnica* v Lipt. Jáne, pri jej teplých prameňoch sú kúpele a rekreačné stredisko s bazénmi a *Štiavnica* je aj východne od Ružomberka; tvorila jeho východnú chotárnú hranicu (dnes potok *Ludrovianka*). Pri hornom toku potoka tejto Štiavnice vznikla aj obec, teraz *Liptovská Štiavnica*, doložená roku 1300, ale jej starobylosť dosvedčuje sídlisko na hradisku Lúčny hríb powyše nej so slovanskou sídlou keramikou z 9. stor. i strediskový kostol Všetkých svätých pre túto obec, Ružomberok aj Ludrovú (pöv. Rudlovú). Poniže Liptovskej Štiavnice je obec *Štiavnička*. V Turci je zasa *Turčianska Štiavnička*. A obdobný názov má aj slávna *Banská Štiavnica*. Topoformant *-ica* je veľmi častý v názvoch vŕd a dedín a miest pri nich, porov. *Kremnica*, *Bystrica*, *Korytnica*, *Lomnica*, *Lubica*, *Teplica*, *Lukavica*, *Vydrlica*, *Žarnovica*.

Teplá, úradne *Liptovská Teplá*, má názov podľa potoka s teplou vodou, získanou z teplých prameňov pri jej hornom toku, kde sú kúpele *Lúčky*; potok sa odlišením od názvu obce nazýva v súčasnosti *Teplianka* a poniže obce vteká do Váhu (8 km východne od Ružomberka). Teplé pramene sú aj východnejšie od nej pri Bešeňovej s travertínovými útvarmi, sídliskami pravekých rodov popolnicových polí mladšej bronzovej doby. *Liptovská Teplá* je stará obec liptovských slovenských občinníkov, ktorí odtiaľ osídlili susedné Kalameny, Lúčky, Turík, Ivachnovú, Madočany, Bešeňovú a Potok; je z 11. stor., hoci doložená až r. 1264, keď z nej panovník vyčlenil pre Kelemenca (Kalamana) časť, na ktorej je obec Kalameny. Názov potoka r. 1264 *riuulum Tepla* (inokedy *Thopla*) obdobne v iných končinách Slovenska viedol k vzniku osád takého alebo obdobného mena: *Teplá*, *Teplice*, *Tepličany*, porov. *Trenčianska Teplá*, *Turčianska Teplá*, *Považská Teplá*, *Teplá* (už časť Podhoria pri Banskej Štiavnici).

Teplica je názov prameňa teplej alebo minerálnej vody, ktorý motivoval aj názov obce *Liptovská Teplička*, založenej v hornom povodí Čierneho Váhu až v 17. storočí (dolož. 1634) goralským obyvateľstvom. Názov *Teplička* má aj obec *Teplička nad Váhom* (prípona *-ka* má zväčša iba rozlišovací význam, no niekedy aj pôvodný zmenšovací — deminutívny), *Teplička* pri Spišskej Novej Vsi, pomnožený názov *Tepličky* má obec pri Trnave. Názov *Teplica* je aj v pomenova-

niach obcí *Spišská Teplica*, *Gemerská Teplica*, *Kunova Teplica*, *Zemplínska Teplica*.

Turík je názov potôčika, ktorý vyteká spod Turianskej Magury, úzkou kotlinkou tečie popri pravekom hradisku na Hradišti a 2 km na západ od Liptovskej Teplej vteká do Váhu od severu. Potôčik *Turík* dal meno aj dedinke *Turík* (s osadou *Turíček* pri hradskej do Teplej, a samotou, pôvodne hostincom Vlčia jama) (r. 1278 *Turapataka*, potom *Thwrik*). Názov je motivovaný výskytom divého tura, predchodcu zdomácneneho hovädzieho statku (por. *Turíček*, *Turá*, *Stará Turá*, *Turie Pole*, *Turany nad Ondavou*; tak aj rieka *Turiec* pri Martine a potok *Turiec* v Gemeri). V súčasnosti je *Turík* pričlenený k obci Lisková [na západ od nej].

Sliače sú veľká, trojdielna (3500 obyv.), národopisne veľmi významná obec, ktorá sa rozkladá 8 km na východ od Ružomberka v dolinke potoka *Sliačanka* (domáci názov *Sliačik*), južne od Váhu. Už r. 1251 sú doložené *Dva Sliače* (*utraque Stelach*, r. 1252 *due ville Scelach*): *Nižný Sliač* a *Prostredný Sliač* (po r. 1326 po vybudovaní kostola bežne nazývaný *Kostoľany*) a po r. 1516 aj *Vyšný Sliač*, čiže vedno *Tri Sliače* (s. 1535 *tres possessiones Zlech*). Vtedy sa už *Sliače* stali skromným poddanským mestečkom kláštora premonštrátov v Turci. Miestny názov *Sliače* je podľa polohy pri sliači; *sliač* je všeobecné podstatné meno s významom „mokrina, mokrad, vlhké a vodnaté miesto s prameňmi“. Toto miesto tu odvodňuje jednak potok *Sliačik* a jednak jej prítok *Zúbra* („zubria voda“). So slovom *sliač* súvisí aj slovo *slatina* (porov. obce *Slatina*, *Slatinka* i *Slatvina*). Takého pôvodu sú aj kúpele *Sliač* pri Zvolene; zachovali si jednotné číslo, hoci na tom mieste je veľa minerálnych prameňov a sú s ním spojené aj obce *Rybáre* a *Hájniky*. Vo Vyšnom Sliači je doteraz prameň *Teplica*, teplý sírnatý zdroj.

V strede Liptovskej kotliny bolo najstaršie osídlenie slovenských rodov, ktoré sa sem prisťahovali a ktoré postupovali hornou Nitrou a Turcom do Liptova a odtiaľto na Oravu. Teraz je táto najúrodnejšia oblasť Liptova zaliatá vodami vodného diela Liptovská Mara. Tu sa predpokladá aj pôvodná osada staršinu Ľubotu, z ktorého mena je aj názov provincie *Ľubtov* (kraj) > *Luptov* > *Liptov*.

Sielnica, ľudovo už *Sielničianka*, častejšie *Kvačianka*, je rieka, ktorá od severovýchodu spoza bariéry Chočských vrchov tečie na juh a do Váhu. Rieka *Sielnica* dala aj meno osade pri nej (r. 1264 *Zelniche*), v súčasnosti *Liptovská Sielnica*, hoci po zaplavení jej pôvodného priestoru (po r. 1970) nová *Liptovská Sielnica* je postavená severnejšie od nej a jej osady Brnice. Historicky je doložený aj názov *Suchá Sielnica* (*sicca Zelniche* r. 1295, *Zaraselnice*), ináč potok Suchý. Názov osady je zo základu *selo*, v zdĺhanej podobe *siel-ce*, ktorá je v príd. mene *siel-*

ny; *Siel-n-ica* je osada pri tejto rieke. *Sielnica* označuje rieku tečúcu kotlinou, v ktorej slovanské rody po príchode spoznali, že tento „sielny priestor“ s vhodnou ornou pôdou na sadeniny, obilniny a chov statku bol osídlený pradávny poľnohospodárskym ľudom. Dedina *Sielnica* je doložená r. 1256, keď z nej bolo vyčlenené územie pre neskoršie Kvačany, ako potom aj pre Prosiek, Brnice, Ižipovce, Matiašovce a Parížovce. Aj podľa sídliskového zemepisu patrí k najstarším liptovským občinám. Odtiaľto sa vychádzalo pri budovaní Liptovského hradu (dokončeného r. 1262) v priestore Sielnická hora, ktorý patrilo mestečku Sielnici (r. 1463 dostala právo trhov), hoci je oddelená viacerými chotármí neskorších dedín na severovýchod od nej. Potok *Sielnica* je doložený r. 1300 aj na hornej Nitre (tečie obcou Poruba). Názov *Selo* sa na Slovensku opakuje viac ráz i v podobe *Selce*, lebo *selo* označovalo nielen osadu, hospodársky dvor, ale aj role, poľnohospodársky hon, kraj dávnejšie osídlený.

Hliník je malý potôčik tečúci do Sestrče; podľa neho dostala názov osada, časť obce Bobrovníka. Názov vznikol podľa hlinitej pôdy okolia (na západnom Slovensku v južnej oblasti výraz *hliník* označuje miesta, odkiaľ ľudia brávali hlinu na vymazávanie hlinenej podlahy v izbách, prípadne aj pecí). Potok *Hliník* sa uvádza r. 1382 (*riv. Hlynik*) v donácii pre Ladislava, syna Chrabra (Harbor), vydelenej z chotára Bobrovníka a Bukoviny, ktorého potomstvo tvorilo jadro osídlenia obce.

Trnovec je názov potoka nepochybne motivovaný hojným porastom trnia po jeho brehoch, ktorý sa stal i pomenovaním obce pri ňom. Obec, od r. 1429 skromná, ale hrdé mestečko, chrániace si svoje i výsadné listiny liptovského kráľovského ľudu, je síce doložená až r. 1283 (*Ternowecz*, r. 1429, 1527 *opidum Tarnouecz*), ale popri Sielnici nepochybne jestvovala už v 11. storočí. Potok *Trnovec* však neskôr zmenil meno, cez túto obec (v súčasnosti *Liptovský Trnovec*) tečie *Petruška*, kým v hornom toku nad Bobrovčekom sa volá *Stará voda*. Dôvodom premenovania bola kolízia s názvom obce, ale aj skutočnosť, že iný potok *Trnovec* tečie východnejšie spod Baranca cez Benadikovu do Váhu.

Vrbica má názov podľa typického porastu vrb pri liptovských potokoch a mokrinách. Jej názov sa stal aj názvom dávnej občinnej obce, oveľa staršej ako susedný Svätý Mikuláš, s ktorým sa mestečko s právom Krupiny (od r. 1412) po zrazení spojilo až r. 1923. Doložená je až z r. 1267, kým kostol sv. Mikuláša obďaleč bol spoločný pre Vrbicu, Okoličné i Bobrovec. Až potom vznikla pri ňom osada (dnešný *Liptovský Mikuláš*), napokon dominujúca od 17. stor. v Liptovskej stolici. Starobylosť osídlenia dosvedčuje aj radové pohrebisko pri kostole (okolo r. 1200). Obec *Vrbie* (zanikla po vybudovaní jazera

pri Liptovskej Mare) má názov podľa porastu vrbia, keď sama bola na brehu Váhu.

Jalovec je názov potoka, pomenovaného podľa príznačného porastu jalovca (borievčia) v jeho hornom povodí. Obec Jalovec je doložená r. 1317 (*penes fluvium Jaloeh*), r. 1391 (*Jaloeh feu*). (Súčasný názov potoka je *Jalovecký potok*).

Belá je prudký vodný tok so širokým riečiskom a nánosmi, vytekajúci (ako *Kôprový potok* a *Tichý potok*) až spod Kriváňa. Tečie cez Pribylinu a popri Dovalove a Liptovskom Petre do Váhu pod Liptovským Hrádkom. Názov potokov *Belá*, ako aj miestnych názvov pri nich je na Slovensku viacej (porov. *Belá nad Cirochou* v Zemplíne, *Belá* v Turci, *Valaská Belá*, *Spišská Belá*, *Belá* pri Varíne a i.). Pre územie na dolnom konci Belej medzi Liptovským Petrom a Liptovským Hrádkom je doteraz zachovaný názov *Belsko*, kde bola kedysi osada *Belá* — *Belsko*, doložená z r. 1316 (*Belezka*), keď jej zemanov župan Donč pri zakladaní hradu (Liptovský Hrádok) presťahoval do Istebného na Orave. Sídliisko *Belsko* je doložené r. 1469.

Hybica je názov prítoku, pôvodného potoka *Hybe*, ktorý bol aj menom osady s názvom *Hybica* (v 15. stor.). *Hybe* sa odvodzujú od názvu potoka rovnakého mena. Roku 1239 kráľ odňal Polkovi Hybe (*Hiba*, neskôr v 14. stor. *Gyba* a tamojší Nemci písali *Gaib*). Názov potoka a osady, potom od r. 1265 mestečka sa odvodzuje od slovesa zo základu *hyb-*, *hýbať*, prípadne od *ohyb*, ale V. Šmilauer o zdôvodňovaní takejto etymológie u historika P. Ratkoša pochybuje.

Vážec je domáci názov horného toku Váhu, bežne *Biely Váh*, doložený už r. 1269 (*rivulus Vasuch*), keď sa súčasne kládli základy osady, dnešnej veľkej, národopisne veľmi významnej dediny *Vážec* (doloženej r. 1286 ako *Wazyeh*), teda s rovnakým názvom.

Boca je názov potoka tečúceho spod sedla Čertovice pod Ďumbierom v Nízkych Tatrách a ústiaceho do Váhu poniže Kráľovej Lehoty. V potoku (r. 1267 *fluvium Bocha*) už v stredoveku obyvatelia Hýb vymývali zlato, ale osady vznikli až neskôr, od začiatku 16. stor. pri dolnom konci *Nižná Boca* (ľavá strana patrila zemanom zo Sv. Jána), v druhej polovici 16. stor. na pravej strane *Vyšná Boca* (pôvod. *Kráľovská*, patrila korune). Potok sa v súčasnosti volá *Bocianka*. Etymológia potoka *Boca* je neznáma (o možnosti pôvodu zo slova *baza*, náreč. *bôza*, maď. *bodza* sa pochybuje).

K názvom obcí podľa vodných tokov treba pripočítat v Liptove *Ráztoky*, ktoré po r. 1970 pohltili vody jazera nad Liptovskou Marou. R. 1229 sa spomína *Ráztoka* (*super possessio Rasztoka*). Podľa viacerých zemanov sa spomínajú viaceré *Ráztoky* (*Vyšné*, *Nižné* i podľa mien zemanov) pri pravom prehu Váhu (južne od Liptovského Trnovca), kde sa pri vyvýšenom dne roztekal hlavný prúd (driek) do via-

cerých ramien. Výraz *ráztoka* patrí k tým slovám, ktoré sa hlásia do najstaršieho dedičstva liptovského stredoslovenského nárečia zo starej nitrianskej strednej slovenčiny (predpona *ráz-toka*, ale *roz-tieť* — podobne ako *Rastislav*, *ražeň*, *rázvora*, *rázcestie* a pod.).

Črmník (potok) a *Črmnô* (osada obce Svätý Kríž) majú rovnaký pôvod: osada *Črmnô* pôvodne ležala pri potoku *Črmník*. Zo základu *črmn-* (чѣр-мѣ-нѣ) s významom „červený“ (so vzťahom na podložie, pôdu) vznikol názov potoka (základ rozvitý príponou *-ík*) i osady *Črmnô* (stred. rod zdĺžením koncovky *o > ô*). Porov. i meno rastliny *čremcha*, potok *Črmník* pri Liptovskom Petre, potok *Črmel* v Košiciach a *Čremošné* v Turci. Osada *Črmnô* je najstaršia osada na rozsiahlom priestore majetku Lubeľa (r. 1300 *possessio Libele*) pod Nízkymi Tatrami, ktorý v severnejšej časti patrila do majetku Paludze. Tu po r. 1273 a 1284 vzniklo viacero osád neskoršieho Svätého Kríža: *Črmnô*, *Motkovisko*, *Cinovisko* (na východ Záhororisko) — tie na pravej strane potoka, kým na ľavej zdola Kraľovianstrana (i Kraľovany), Stranianstrana (i Stráňany) a západnejšie Priechod. Pri Motkovisku postavený kostol s patrocíniom sv. Kríža dal obci spoločný názov *Svätý Kríž*, hoci jednotlivé osady si svoju osobitosť udržiavali až do súčasnosti.

Potok *Črmník*, potom *Črmnianka* tečie dlhou dolinou spod Chabenca v Nízkych Tatrách na sever k Váhu (na turistických mapách *Križianka*). Vyše hájovne Poddobák nastáva roztekanie potoka: jedna časť tečie na osadu *Črmnô* v Svätom Kríži (preto *Križianka*), plynie ďalej k Paludzi (preto na špeciálnych mapách *Paludzianka*) a Dechtárom, v ktorých spolu so Sokolčami zachovávali najpôvodnejší názov celého potoka majetkov Lubeľa (označovaný *fluvium Lubella*, *Lubulla*, *Lybola*, *Lybule*), teda *Lubeľa*, obmenený na *Lubelica* (Paludza i Sokolče sú zatopené vodami Liptovskej Mary); druhá časť po rozdelení tečie na Gôtovany ako *Črmník* (chybne *Čemník*; ale ľudovo aj *Črvník*) a odtiaľ s potokom *Dúbravkou* (tečie z Dúbravy) sa vlieva do Váhu v Sokolčiach (v súčasnosti do vodnej nádrže).

Historický názov *Lubeľa* má však aj iný potok tečúci cez dedinu Lubeľu (*Lubella*, *Lubulla*, *Lybola*) a potom ako *Kvačiansky potok*, ľud. *Kvačianka* (tečie do Liptovských Kvačian a pri Vlachoch do Váhu). Ide o tzv. skupinové pomenovanie, v hydronymii známe (V. Šmilauer, 1932, s. 318).

Vo vodopise starého Liptova sa vyskytujú aj stará vodné toky z osobného mena (*Lubochňa*, *Lupča*, *Ploštín*, *Malatín*, *Sestrč*), hoci je to v rozpore so známymi poznatkami hydronymie. Ak sa v Liptove do r. 1300 vyskytujú takéto názvy, čo je v rozpore so systémom, usudzuje sa, že pôvodne pri vodnom toku bola samota, dvor ináč neznámeho, ale čímsi pozoruhodného muža a neskôr jeho menom ako mena osady

bola označovaná aj riečka, potok. (Takýto postup je bežnejší až v neskorom feudalizme.)

R. 1287 sa zaznamenáva rieka *Lubochna* (osob. meno *Lub-ochna*), ale osada *Lubochňa* (pri obci Hubová) pri potoku *Lubochnianke* sa dokladá až r. 1808 a klimatické kúpele ako obec až r. 1951.

R. 1252 sa spomína osada *Eupča* (*Lypche*) v susedstve kláštorného majetku v Sliačoch, potom potok (*Lypche*), mesto (*Nemecká*, potom *Partizánska*) *Eupča* od r. 1270, nepochybne z osobného mena *Lub-ko* (*Lub-k-ia ves* > *Eubča* čiže *Lubkova dedina*, písané *Eupča*).

R. 1263 sa v chotári *Eupče* spomína potok *Malatin* (z osobného mena *Malata*, z toho *Malat-in dvor* čiže *Malatínov dvor*), ale až r. 1341 sa dokladajú dva *Malatíny* a neskôr k Nižnému a Vyšnému *Malatínu* pribudol aj najmenší *Stredný Malatín*.

R. 1263 a 1269 sa spomína potok *Ploštín* (minus *Ploschin*), z osobného mena *Ploska* (*Plosk-in dvor* čiže *Ploštín*), ale obec až r. 1355. Tvorenie názvu je starobylé.

Už koncom 13. stor. je doložený potok *Sestrč* (1295 *Sesterche* i *Sestruche*), r. 1296 *Sestercepotok* a r. 1323 aj majetok (*terre Zostorche*). Osada *Sestrč* (východne od Liptovskej Mary) sa nevyvinula na obec, pred zatopením r. 1971 mala iba tri domy (hostinec na rázcestí, kováčova vyhňa a dom). V názve je osobné meno *Sestrek* a osada je *Sestrk-ia* > *Sestrča* čiže *Sestrkova*. Osobné meno *Sestrk* je neobyčajne starobylé, označuje potomka po vladykovej sestre (ako ho vyložil J. Stanislav, 1951).

Obec *Paludza* (je i *Palúdzka*, teraz časť Liptovského Mikuláša) je na starom sídelnom území doložená r. 1246 (*Polugia*); J. Stanislav vykladá miestny názov z osobného mena *Palud* (*Palud-ia* > *Paludza*), V. Šmilauer súhlasne s inými z názvu latinsko-románskeho *paludis* (gen.) s významom „močiar, bahno“; z románskeho (*Paluga*, *Palugea*) by bolo slovenské *Paludza* a maď. *Palugya*. Podľa toho aj názov potoka *Paludzianka* (ináč pôv. *Lubella*).

Názov potoka *Paludza*/*Palúdzka* označoval aj potok terajšej *Demänovky*, ktorá má zasa názov od osady *Demänová*, a to podľa *Demiana*, syna kľučiaru Poznana: roku 1269 kráľ dal Poznanovi donáciu na zem na pravej strane potoka *Paluga* (medzi potokom *Paluga* ... et *Poloschin*).

Značný počet starých a starobylých názvov vodných tokov v Liptove, z ktorých vznikli odvodením názvy osád (miestne názvy), je nepochybne cenným svedectvom dávneho a pôvodného osídlenia tohto pomerne vysoko položeného severného kraja Slovenska slovenským ľudom. Je to nie nevýznamný príspevok i k demografii Slovenska.

5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

- MAJTÁN, M.: Súčasná slovenská hydronymia. In: *Studia Academica Slovaca*. 11. Bratislava. Alfa 1982, s. 277—288.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957. 628 s.
- ONDRUŠ, Š.: Je pomenovanie rieky Váh slovenské? — *Slovenská reč*, 37, 1972, s. 257—263.
- ONDRUŠ, Š.: Slovenské rieky — pôvod mien. In: *Studia Academica Slovaca*. 8. Bratislava. Alfa 1979, s. 266—287.
- ŠMILAUER, V.: *Vodopis starého Slovenska*. Praha-Bratislava. Nákl. Šafaříkovy uč. spoločnosti 1932.
- STANISLAV, J.: Zo slovenského sociálneho zemepisu. Obraz rozkladu rodového zriadenia v miestnych menách Slovenska. In: *Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied*, 5, 1951, s. 58—96.
- STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka I*. Bratislava. Vyd. Slovenskej akadémie vied 1956. 592 s.
- UHLÁR, V.: Pôvod názvov obcí v Liptovskej zátopovej oblasti. In: *Liptov 1. Vlastivedný zborník Liptovského múzea v Ružomberku*, 1970, s. 163—172.
- UHLÁR, V.: *Hydronymia Liptova*. Slovenská reč, 40, 1976, s. 212—219.
- ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Liptova do konca 16. storočia* (3 časti). In: *Liptov 7—9. Vlastivedný zborník Lipt. múzea v Ružomberku*. Martin. Osveta 1983, 1985, 1987. 1. časť v čísle 7, s. 39—90; 2. časť v čísle 8, s. 133—208; 3. časť v čísle 9, s. 61—149.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. Bratislava, Veda 1977, 1978. 3. zv.

ROZLIČNOSTI

Telematika a minitel

V obidvoch uvedených slovách sa vyskytuje zložka *tel/tele*, ktorá je zrejme veľmi blízka k polopredpone *tele-*, známej v slovách ako *telefón*, *telegram* a *televízia*. Preto jej význam možno vysvetliť ako „ďaleký, ďaleko, na diaľku“. Je však zaujímavé, že v slove *telematika* ide akoby o predponu, kým v slove *minitel* akoby o príponu.

Skutočný stav je však iný. Ak porovnávame slovo *telematika* so slovami ako *matematika*, *numizmatika* a *informatika*, vysvitne, že zložkou *-matika* sa označuje isté odvetvie, istá oblasť, náuka alebo veda: *matematika* je pôvodne veda o učení, *numizmatika* je náuka o minciach, *informatika* je veda o informáciách. Z toho vyplýva, že *telematika* by mohla byť náuka o niečom, v čom hlavnú úlohu má vzdialenosť, diaľka, a že zložkou *tele-* sa tu označuje akási koreňová morféma. Slovo *telematika* bolo utvorené nedávno vo Francúzsku ako názov

pre náuku o komunikácii medzi ľuďmi, medzi strojmi, ale aj medzi ľuďmi a strojmi, teda medzi prvkami, medzi ktorými je vždy istá vzdialenosť.

Slovo *minitel* nemá takú rozsiahlu paradigmu ako slovo *telematika*, možno ho postaviť len proti slovu *teletel*, tiež len nedávno utvorenému. Ale vieme, že slovom *minitel* sa označuje automatický telefónny zoznam v podobe malého terminálu s obrazovkou. Ďalej vieme, že zložkou *mini-* sa tu označuje skutočne malý rozmer tohto prístroja. Z toho však vychádza, že zložka *-tel* tu nefunguje ako polopřípona, ale ako koreňová morféma.

Z týchto poznatkov vyplýva, že polopredpona *tele-* mení svoju povahu, z predponovej morfémy sa stáva koreňová morféma. Je to zatiaľ ojedinelý prípad, no možno predpokladať, že sa tento typ tvorenia pomenovaní bude uplatňovať častejšie.

Ján Horecký

Krátke oznamy

V domoch služieb, v obchodoch, peňažných ústavoch, úradoch, v dopravných prostriedkoch, v zdravotníckych, rekreačných, pohostinských a kúpeľných zariadeniach a všade, kde treba o niečom pohotovo informovať, sa vyvesujú krátke písomné oznamy. Ich cieľom je poskytnúť krátku informáciu okoloidúcemu, aby si ju mohol prečítať aj bez zastavenia. Takýto oznam môže splniť svoje poslanie iba vtedy, keď upúta svojou nápadnou formou, najvhodnejším umiestnením, jasným, na prvé prečítanie zrozumiteľným obsahom a úspornou, jazykovo správnou štylizáciou. Zákazník, klient, cestujúci, pacient, rekreant nemá zvyčajne čas na čítanie dlhých oznamov, chce sa rýchlo zorientovať. Veľmi dobré služby mu poskytne krátky oznam s údajmi, ktoré práve potrebuje. V takomto ozname je dôležité každé slovo, preto má byť štylizovaný tak, aby poskytoval obsahovo jednoznačnú a jazykovo jasnú informáciu.

V praxi sa stretávame s oznamami, ktoré nevyhovujú týmto požiadavkám. Neraz sú dlhé, neobratne štylizované a podávajú aj nepotrebné informácie, ktoré zbytočne znejasňujú obsah.

Prí vchode do ubytovacej kancelárie v istej rekreačnej oblasti bol vyvesený tento oznam: *Informujeme rekreantov, že v prípade neprítomnosti ubytovateľa volajte Robotnícky hotel, s. Kabala, č. t. 1252.* V ozname sú niektoré zbytočné slová a je aj gramaticky nesprávny. Výstižný a lepšie štylizovaný by bol oznam napr. v tejto forme: *Re-*

kreanti, v prípade neprítomnosti ubytovateľa volajte s. Kabalu, Robotnícky hotel, č. tel. 1252.

Na jednej železničnej stanici upozorňovali cestujúcich, aby si ponechali cestovný lístok, takouto zdĺhavou a zle štylizovanou informáciou: *Cestujúci je povinný mať platný cestovný lístok u seba do tej doby, kým neopustí priestor ČSD. Oznam by bol kratší a výstižnejší v takejto forme: Cestovný lístok si treba ponechať (alebo si ponechať) až do opustenia priestorov ČSD.*

Napokon ešte jeden oznam z kúpeľov. V hale liečebne visel takýto oznam: *Vírivý kúpeľ, uhličitý kúpeľ a masáž môžete si zakúpiť v recepcii.* Neobratnú štylizáciu tohto oznamu by sme mohli upraviť takto: *Lístky na masáž, vírivý a uhličitý kúpeľ sa predávajú v recepcii.*

Na záver pripomíname, že krátke oznamy majú byť na slová čo najúspornejšie, svojím obsahom výstižné a z jazykového hľadiska bezchybné. Verejné písomné informácie svedčia o jazykovej kultúre autorov a prispievajú k celkovej kultúrnosti prostredia, kde sa uvádzajú. Je preto povinnosťou pisateľov oznamov, aby im venovali primeranú pozornosť.

Konštantín Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

Umiernená hra s jazykom

(VILIKOVSKÝ, O.: *Večne je zelený...* Bratislava, Slovenský spisovateľ 1989. 87 s.)

V rámci rozprávania o svojich životných osudoch podáva hrdina Vilikovského nevely — cestopisu s mnohými životopisnými údajmi (ak môžeme takto nezáväzne označiť žáner, v ktorom sa v hojnej miere využíva metóda postmodernistickej koláže faktov, citácií i najrozmanitejších narážok) aj opisy miesta a situácie v rozličných krajinách. Opisuje napr. Mont Blanc, Matterhorn s konkrétnymi údajmi o výške, Bukurešť i politickú a ekonomickú situáciu vo vtedajšom (zrejme povojnovom) Rumunsku. Mimoriadnu pozornosť však venuje opisu Slovenska. Opisuje nielen krajinu, ale aj históriu a folklór, ba nevynecháva ani jazykovú situáciu, najmä vo vzťahu češtiny a slovenčiny. Poukazuje napr. na neznalosť slovenčiny u českých turistov (nositeľov kultúry a plných chlebníkov). Ironizuje prostoduché riešenia v diferenciálnom slovníčku, kde sa uvádzajú také ekvivalenty ako *advokát* = *právoťár*, *zácpa* = *zapchanie*, *zásoba* = *hotovizeň*. Mierne sa vysmieva odporúčaným konverzačným klišé o počasí (napr. *Azda nebude pršať... Len keby*

kamenec nepadal, s. 71). Výstižne charakterizuje „vyššiu“ češtinu proti jednoduchšej slovenčine pri objednávaní jedla v reštaurácii: Keď nikto nerozumie výzve *Ukážte mi jedlopis*, treba sa preorientovať na zrozumiteľnejšiu otázku *Či máte dačo zajesť a dačo vypiť?* (78). Ťažkosti Čechov so slovenskými zemepisnými menami ilustruje názvom štúdie profesora Vošahalika *Adamité v Turieci* (79).

Vzťah k rodnému jazyku azda najlepšie charakterizuje tento povzdych — motivovaný nie jazykovým nedostatkom, ale vecnou nepresnosťou v súvislosti s B. Němcovou a Matou Hari (60): *Ale kto už dnes, povedzte sám, dbá na to, aby sa hovorilo správne? Iba ak nejaký lingvista zahnaný do jazykového kútika*. Sám autor však na viacerých miestach upozorňuje na niektoré nesprávnosti. Napr. pri použití frazeologickej jednotky *opíť niekoho cumľom* poznamenáva *Správne po slovensky vlastne cmľom* (74), pričom však kategorickosť svojho tvrdenia vhodne oslabuje príslovkou *vlastne*. Na inom mieste hodnotí stylistický rozdiel medzi slovesami *vyslyšať* a *vypočuť*: *Plukovník, zvolal som, vypočujte nešťastnú bytosť! Vyslyšať je krajšie, ale vyslyšanie som vyhradil iba pre styk s bohom... Plukovník, zneli moje slová, poznamenané hlbokým pohnutím, vyslyšte... chcem povedať, vypočujte nešťastníka* (8). Veľmi jasná narážka na úsilie zavádzať termín *látka* namiesto *hmota* je vo výroku *Tieto pokusy mali za cieľ pokiaľ možno osamostatniť Československú republiku v oblasti pohonných látok od dovozu cudzích hmôt* (66).

Odzrazom úvah o jazyku je aj poznámka o nešťastnom spojení *živá fantázia*. *Buď je niečo živé alebo mŕtve. O fantázii sa pravdaže nepovie, že je mŕtva, a keby sa aj hovorilo, nemohol by som na základe svojich skúseností tvrdiť, že fantázia človeka v našom povolaní má byť mŕtva* (23). Je tu zrejme narážka na úzke chápanie významu prídavného mena *živý*, ktoré môže znamenať aj „výrazný, bujný, nevšedný“.

Solidný základ majú názory na nemecké slová *Herr* a *Frau*. *Pôvodne nemecké slovo Herr, pán, pochádza zo starého heriro, čo bol titul vznešeného pána, od ktorého bol človek existenčne odvislý. Frau bola jeho žena, teda vznešená pani z vyššieho stavu. Dnes je Herr každý vagabund a Frau každá žobráčka* (25). Výstižná je aj poznámka o riešení jazykových sporov štátnou autoritou: *Keď sa nemôžu jazykovedci dohodnúť, rozhodujúcou autoritou býva štátna autorita. Koľko námahy a času by sa bolo v Nemecku zbytočne premárnilo v otázke, či písať gotickým písmom alebo latinkou, koľko papiera by sa bolo zbytočne pokazilo... Führer nariadil, aby sa písalo latinkou — je známe, že mu švabach robil ťažkosti —, a hádky stíchli* (24). Na tej istej strane uvažuje o francúzskom slove *chiffre*: *Slovo chiffre je drsné; veľmi dobre znázorňuje city, ktoré vzbudzuje číslíca. A nebol to nik iný ako slovenský jazykovedec, ktorý mu v knihe, vydanjej vlastným nákladom a vytlačenej Jánom Trnovským z Nového Mesta nad Váhom, výstižne a pohotovo, podotýkam, že aj v mojom mene, odpovedal: Čoby drsné. Slovo chiffre je nevinné ako anjel* (24).

Nevidí sa nám však, že myšlienku o kráse slovenskej prírody ilustruje P. Vilikovský citátom známej básne o Kráľovej holi a dvanástich sokoloch v preklade do esperanta (v súbornom zväzku Slovaka antologio, *Flagras fajro, flagras sur la Mont' del' Rego*) a že spevnosť, melodickosť slovenčiny dokladá úryvkami *Montoj grizaĵ montoj- veraĵ hejmajkortoĵ...* (65—66).

Prírodné, nejde nám len o to, aký postoj zaujíma autor k jazyku a jazykovede, ale aj o to, ako sám využíva jazyk. Treba hneď povedať, že ho využíva veľmi pozorne a poučene. Možno to ukázať už na samom rozprávaní, monológ. Jeho živý, skutočne hovorený ráz autor okrem hladko plynúcej stavby vety, možno povedať aj vetnej perspektívy, podčiarkuje vkladom kontaktných výrazov. Ide napr. o takéto výrazy: *V ružovom teda súkromí salónika, medzi mäkkými obláčikmi vankúšov ... dobré, nie?, huňatými baránkami vankúšov, a teraz vy ... vzdávate sa?, v spenenom príboji vankúšov, a teraz vy ... vzdávate sa?, a zase vy, kapitulujete?* (11). Alebo: *Práve preto teda, mladý priateľu, mi verte, keď vám pravím, že každý zvuk vychádzajúci z hrdla je zmysluplný. Len pokročilý vek, a priznám sa aj určité pohrdanie voči týmto druhom činnosti mi bráni, aby som nezostavil štvorzväzkový výkladový slovník mimoslovných zvukov; nie teda nedostatok vedomostí, lebo som ich, pravím vám bez chvastania, poznal všetky, a vo voľnej prírode, nie ako vy, ktorých ste videli zopár vyplznutých exemplárov v kliekto literatúry. Dobré, nie? V hrdzavej kliekto literatúry* (15).

Aj s výrazovými prostriedkami slovenčiny, najmä slovnej zásoby, narába P. Vilikovský možno povedať majstrovsky. Zásadne používa výrazové prostriedky spisovnej slovenčiny a na ich pozadí oživuje svoje rozprávanie zaujímavým slovom, ako je napr. knižné *odedza* namiesto *odev*, *čajči* výkrik, *neúkojný smäd*, *urobiť za úplatu*. Miestami využíva aj svojské okazionalizmy, napr. *zvukospyt*, *súzučie*, *Horný Uhor*, *Horná Uhorka*. Pozná aj substandardné výrazy ako *pajgle*, *štangla*, ba i *prúser*. Takéto výrazy pôsobia ani nie tak svojou formou ako zriedkavým použitím a zasadením na správne miesto v texte.

Neobyčajne často však pomenúva veci a javy (najmä zo sexuálnej oblasti) narážkou, náznakom. Buduje tak čosi ako aluzívnu nomináciu, účinnú a vlastne aj možnú len v danom kontexte. Niekoľko príkladov: *Bledá tvár, to bolo v móde, plavé fúzy, zamatové ... , no veľmi som ešte nezarastal* (7), *... kde pod modrou hodvábnou košeľou vzrušene pulzoval ten najľudskejší zo všetkých svalov. Nemyslím ten, čo vy, hovorím o tom hore vľavo* (8). *... v objatí plukovníka Alfreda prišiel som na myšlienku prostú ako Kolumbovo vajce ... to nižšie, ľavé* (14). *Vrávia, že pod ním (kožuchom) nič nemala; iba slepec však môže nazývať ničím tie mohutné objemy, ktoré nepodopierané bielizňou ...* (28). *Ktorú (lampu) som v tej chvíli, keď som v myšlienkach dospel až sem ... nepozerajte mi na prst, nemyslím sem, myslím tam ... ktorú som teda v tej chvíli znova rozsvietil* (47). *Ani Turek však, tým som si istý, by nebol prišiel na to, aby sa pritom nepoškodil jeden z najcennejších ... ale čo tu váhať, povedzme to otvorene: najcennejší orgán, ktorým príroda muža obdarila* (73).

Netreba azda pokračovať v analýze, lebo aj naše útržkovité poznámky ukazujú, že P. Vilikovský ovláda jazyk — slovenčinu — ako nástroj a jedinečný vyjadrovací prostriedok. Celé jeho rozprávanie plynie hladko aj napriek častým narušeniam syntaktických súvislostí (ako je to v rozprávaní prirodzené) a menej bežné výrazy sú vždy akýmsi cukrikom. A jeho jazykovedné reflexie i skryté narážky jemne vystihujú jazykovú situáciu na Slovensku po r. 1918, ale v nie menšej miere aj dnes.

Ján Horecký

O terminológii teórie strojov a mechanizmov medzinárodne

V dňoch 28. augusta až 1. septembra 1989 sa v Domove vedeckých pracovníkov SAV v Smoleniciach uskutočnilo 11. pracovné zasadnutie komisie Medzinárodnej federácie pre teóriu strojov a mechanizmov (IFTToMM). Táto komisia sa zaoberá štandardizáciou terminológie spomenutej vednej oblasti a úloh zasadnutia bola revízia súčasnej terminológie publikovanej v časopise *Journal for Theory of Machines and Mechanismus* v roku 1983, príprava podkladov do štvorjazyčného anglicko-nemecko-francúzsko-ruského terminologického slovníka a prijatie terminológie robotiky ako súčasť terminológie teórie strojov a mechanizmov. Garantom tohto podujatia bol Ing. Vladimír Oravský, CSC., z Ústavu materiálov a mechaniky strojov SAV, ktorý reagoval na iniciatívu Jazykovedného ústavu L. Štúra budovať terminologickú banku a pozval na toto zasadnutie aj jeho zástupcov. Dôvodom však bolo aj posúdenie pripravovanej slovenskej verzie terminologického slovníka, ktoré sa síce nakoniec neuskutočnilo v plánovanej forme, ale intenzívne diskusie so slovenskými členmi IFTToMM-u pravdepodobne prinesú želané ovocie v podobe položiek do terminologickej banky, čo bude užitočné pre obe zložky — jazykovednú aj technickú.

Keďže najbližším cieľom komisie je príprava spomínaného štvorjazyčného slovníka, účastníci pracovného zasadnutia sa pod vedením profesora J. M. Prentisa z Veľkej Británie sústredili na dôkladnú revíziu terminológie dosiaľ publikovanej iba v anglickom jazyku, pretože tá má byť pre slovník východiskom. Revízia sa týkala vecnej aj jazykovej stránky termínov. Znovu musel byť definovaný aj sám fundamentálny pojem stroja, čo však nie je nič zvláštne, pretože hľadanie definície fundamentálneho pojmu je zložitá v každej vede. Pri tvorbe definícií členovia komisie dbali, aby boli logické a opierali sa iba o pojmy patriace do teórie. Pozoruhodná bola snaha o maximálnu krátkosť termínov a pojmovú obsažnosť celej terminológie. Jedným z krokov bolo napríklad vypustenie všetkých termínov obsahujúcich všeobecný atribút. Pravda, v každom prípade sa nedosiahol všeobecný súhlas. Najmä nemeckí členovia komisie trvali na existencii termínov typu *Linear/non-linear viscous damping* (lineárne/nelineárne viskózne tlmenie) namiesto jediného termínu *viscous damping*.

Prijatie robotiky ako súčasť terminológie teórie strojov a mechanizmov prebehlo pomerne hladko. Viacerí členovia komisie však upozornili na to, že terminológiu robotiky má spracovanú aj ISO (Medzinárodná organizácia pre štandardizáciu) a že sa v mnohých pojmoch od terminológie IFTToMM-u líši.

Súčasnou zasadnutia boli aj štyri odborné prednášky, všetky však boli zamerané na problémy odboru. Istú nádej jazykovedcom dával iba názov prednášky prof. Leinonen z Oulusekej univerzity — *On the common language in mechatronics* (O spoločnom jazyku v mechatronike). Prednáška však bola venovaná potrebe sformovania princípov tejto novej vedy (kombinácie mechaniky, elektroniky a teórie riadenia).

Možno teda konštatovať, že účasť na zasadnutí bola prínosom jednak pre poznanie terminologickej práce na medzinárodnej úrovni, jednak pre nadvia-

zanie kontaktu s pracoviskami, ktoré majú záujem na vytváraní spoločnej terminologickej banky (Ústav materiálov a mechaniky strojov SAV, VÚKOV).

Emil Pícha

SPYTOVALI STE SA

Kráľovnin náhrdelník? — Dr. J. B. z Piešťan sa na nás obrátila s otázkou, či sú správne spojenia *kráľovnin náhrdelník*, *gazdinina práca*, *starkine papuče*, *švagrino dieťa*. Tu je naša odpoveď.

Privlastňovanie sa v slovenčine vyjadruje privlastňovacími prídavnými menami, ktoré sa tvoria od osobných a zvieracích podstatných mien v mužskom rode príponami *-ov*, *-ova*, *-ovo*, napr. *bratov dom*, *otcova roľa*, *medveďovo zimovisko*, v ženskom rode príponami *-in*, *-ina*, *-ino*, napr. *dcérin list*, *matkina radosť*, *priateľkino dieťa*, *liškina nora*. Pravidlo o tvorení privlastňovacích prídavných mien sa však nevzťahuje na všeobecné a vlastné podstatné mená, ktoré majú podobu prídavných mien, napr. *vrchný*, *vedúci*, *Hollý*, *Jesenský*. Pri pomenovaniach tohto typu sa príznak privlastňovania vyjadruje genitívom, napr. *vrchného účtovanie*, *vedúceho kancelária*, *Hollého pomník*, *Jesenského ulica*. Rovnako to platí aj pre ženský rod, napr. *domácej podmienky*, *Lehotskej obrazy*. Aj pomenovania *kráľovná*, *gazdiná*, *starká*, *švagrína* majú podobu prídavných mien, a preto sa pri nich v neutrálnych spisovných prejavoch privlastňovanie nevyjadruje príponami *-in*, *-ina*, *-ino*: *kráľovnin*, *gazdinin*, *starkin*, *švagrinin*, ale genitívom: *kráľovnej náhrdelník*, *gazdinej práca*, *starkej papuče*, *švagrino dieťa*. Podoby *kráľovnin*, *gazdinin*, *starkin*, *švagrinin* sú príznačné pre hovorovú reč.

Genitívom sa privlastňovanie vyjadruje aj pri ženských priezviskách na *-ová*, napr. *Kráľovičovej herecký výkon*, *Patakiovej sochárske umenie*, *Hegerovej šansóny*. V hovorenom jazyku sa však nezriedka používajú aj hovorové podoby ženských priezvisk utvorené z mužských priezvisk príponou *-ka*, napr. *Kováčka*, *Rybárka*, *Nováčka*. Od týchto podôb sa bežne tvoria privlastňovacie prídavné mená príponami *-in*, *-ina*, *-ino*: *Kováčkin dom*, *Rybárkine nové šaty*, *Nováčkino trápenie*. Od ženských priezvisk typu *Horská*, *Tosecká*, *Medvecká* sa takéto familiárne podoby netvoria a privlastňovanie sa pri nich vyjadruje výlučne genitívom, napr.: *Medveckej obrazy*, *Toseckej reportáž*, *Horskej dieťa*.

Eva Rísová

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 24, 1990, č. 2. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v marci 1990. Rukopis odovzdaný do tlače 17. 11. 1989. Registr. zn. F-7050.

KUL
TÚRA
SLOVA

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1990

Cena Kčs 3,—